

Міністерство охорони здоров'я України
Українська медична стоматологічна академія

Т.О. Лещенко, К.В. Седих

ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

Курс лекцій для студентів медичних вищих навчальних закладів

Полтава — 2001

УДК-370.17

Автори: Лещенко Т.О., доцент, завідувач курсу українознавства УМСА;
Седих К.В., кандидат психологічних наук, викладач УМСА.

Рецензенти: Чайкіна Н.О. — доцент кафедри психології Полтавського педагогічного університету;
Касьяненко М.А. - доцент кафедри психіатрії, наркології та медичної психології УМСА.

У посібнику викладаються основні поняття педагогіки відповідно до освітніх потреб студентів медичного ВНЗ. Посібник створений за принципами системності, містить відомості з інших медичних та гуманітарних дисциплін: дефектології, психології, патопсихології, психотерапії та народознавства, що сприяє формуванню клінічного мислення в майбутніх лікарів.

Для студентів медичних ВНЗ, інтернів, аспірантів.

ЗМІСТ

I. Загальна педагогіка	4
1. Загальні основи педагогіки	4
2. Навчання та виховання.....	10
3. Естетичне виховання	19
4. Народні традиції у вихованні.....	34
5. Сімейне виховання.....	39
6. Колектив.....	50
7. Статеве виховання.....	60
II. Медичні аспекти в педагогіці.....	64
8. Спеціальна педагогіка.....	64
9. Порушення поведінки.....	73

Лекція 1

Тема: ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ.

План

1. Виховання як предмет педагогіки.
2. Історія розвитку педагогіки.
3. Діяльність видатного вченого-медика і педагога М.І.Пирогова.
4. Методи педагогічних досліджень.

Література

1. Константинов М. А. История педагогики.-М., 1989.
2. Педагогика; под ред. Бабанского Ю.К. -М., 1983.
3. Педагогика; под ред. Баранова С.П. -М., 1985.
4. Педагогика; под ред. Ильина С.В. -М., 1989.
5. Песталотці І.Г. Погляди, досліди і засоби, що зумовлюють успіх методу Виховання// Педагогічні твори. -Т.З.-К., 1989.

І. Виховання, яке є функцією суспільства, приймає конкретні форми не тільки під впливом виробничих відносин, а й різних педагогічних ідей, які висувалися в ту чи іншу історичну епоху. Якщо виховання як окрема суспільна функція виникло із зародженням людського суспільства, то педагогіка як наука сформувалася значно пізніше. Як наукова дисципліна педагогіка почала формуватися в той період, коли виховання стало відігравати помітну роль у житті суспільства, а в суспільстві виникла потреба в узагальненні досвіду виховання, в забезпеченні молодого покоління кращою і планомірнішою підготовкою до життя. Основою кожної науки є визначення поняття, яке характеризує її предмет, тобто те, що вона вивчає. Педагогіка - це наука про виховання.

Термін «виховання» вживається в педагогічній науці в чотирьох значеннях:

1. У широкому соціальному значенні, коли йдеться про виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, яка містить у собі не лише позитивну спрямованість, а й конфлікти і протиріччя;

2. У широкому педагогічному, коли мається на увазі виховання як діяльність шкіл, технікумів, інститутів та інших закладів, де персонал керується педагогічною теорією та її практичними і методичними рекомендаціями;

3. У вузькому педагогічному, коли виховання є цілеспрямованою виховною діяльністю педагога, щоб досягти певної мети в колективі учнів;

4. У гранично вузькому, коли педагог або батьки розв'язують конкретну індивідуальну проблему виховання чи перевиховання.

ПЕДАГОГІКА - перекладається з грецької як «дітоведення», це наука про виховання людини, вона розкриває мету, завдання, закономірності та сутність виховання. Роль виховання в житті суспільства, процеси навчання та освіти. Педагогіка охоплює теорію виховання, дидактику, школознавство.

Основні поняття педагогіки охоплюють поняття виховання, освіти, навчання.

Виховання - це таке суспільне ставлення, при якому одні люди впливають на інших з метою направленою формування особистості.

Освіта включає в себе той бік виховання, який відображає систему наукових та культурних цінностей, накопичених людством.

Навчання - це процес засвоєння певних аспектів суспільно-історичного досвіду людства. Цей процес здійснюється під керівництвом спеціально підготовлених осіб. До складу суспільно-історичного досвіду входять знання про закони природи, суспільства, техніки, способи діяльності, вміння та навички практичного і пізнавального характеру, досвід творчої діяльності. А також вихованість як особлива система стосунків людини до світу, до людей і самого себе. Термін «школа» перекладається з грецької як дозвілля, відпочинок від праці.

До системи педагогічних наук входять загальна педагогіка, вікова педагогіка, спеціальна педагогіка, методика викладання та історія педагогіки.

Загальна педагогіка вивчає основні закономірності виховного процесу. Вікова педагогіка вивчає і практично використовує основні закони навчання, освіти та виховання з урахуванням вікових особливостей біологічного та психічного розвитку дітей.

Спеціальна педагогіка (дефектологія) досліджує особливості розвитку дітей із різними фізичними і психічними вадами, розробляє спеціальні програми навчання та виховання дітей із цими вадами. До складу спеціальної педагогіки входять сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, логопедія, олігофренопедагогіка. Сурдопедагогіка працює з глухонімими дітьми, тифлопедагогіка - слабозрячими або сліпими дітьми, логопедія корегує вади мовлення, олігофренопедагогіка займається дітьми, які мають знижений рівень розумового розвитку.

Педагогіка як наука використовує певні методи дослідження, такі як: 1) спостереження; 2) опитування; 3) анкетування; 4) інтерв'ю; 5) вивчення продуктів діяльності учнів; 6) експериментальний метод; 7) моделювання.

II. Як свідчать наскельні малюнки, задовго до будь-якої цивілізованої історії людства виховання дітей здійснювалося шляхом поступового включення людини в життя роду або сім'ї - залучення її до праці, полювання, спорудження житла. Пізніше, при розвитку родоплемінних стосунків, виник святковий обряд ініціації - посвяти юнаків у чоловіки. Він полягав у складних випробуваннях: ночівля в лісі, полювання на хижака, розпалювання та гасіння вогнища та інше. У деяких племенах почали виникати своєрідні «школи» - хижі, де старі люди готували підлітків до дорослого життя.

У період переходу від первіснообщинного до рабовласницького ладу виникли писемність і лічба. У Давній Греції існували дві протилежні системи виховання - афінська і спартанська. Афінська система поширювалася на міста-колонії на території Причорномор'я - в Херсонесі, Олівії, Пантікапеї та інших. Ця система залишила слід в історії педагогіки як провісниця високої духовної

культури, формування гармонійної людини, основними якими були духовне багатство, моральна чистота і фізична досконалість.

Спартанців виховували в жорстоких умовах, прагнучи виростити з хлопців сурових, безжалісних воїнів, а з дівчаток - амазонок, які мало в чому поступалися б чоловікам. У 7-річному віці хлопчиків віддавали до шкіл, де покарання було запроваджене за кожне зайве слово. Воїн мав зростати стриманим, на запитання старших відповідати односкладно, зносити терпляче різні фізичні знущання. У 14 років мав принести до школи голову вбитого ним раба-ілота, якого потрібно було вистежити під час роботи в полі чи в лісі. У 16 років, як своєрідний випускний екзамен, що відбувався в присутності батьків, здійснювався агон - нещадне, публічне пороття, під час якого багато юнаків гинули, а батьки не лише не співчували їм, а, навпаки, вмовляли триматися до кінця, щоб не зганьбити честь сім'ї. Після того як Рим завоював Афіни і перетворив їх у свою колонію, багато давньогрецьких філософів, музикантів, математиків потрапили в полон і було вивезені до Риму. Вони, ставши рабами багатих римлян, супроводжували їхніх дітей до шкіл, прислуговували їм. Їх уперше почали називати педагогами.

Та Римська республіка, а згодом Римська імперія була вже на вищому історичному шаблі. Минуло 350-400 років між періодами розквіту Афін і Риму. Тут домінували вже політичне й ораторське мистецтво.

Римська система виховання й освіта відповідали розквіту рабовласницького ладу, і коли стався занепад імперії в 476 р., вони також прийшли до цілковитого занепаду.

Минали століття, в Європі утворилися великі імперії - конгломерати. Такою була імперія Карла Великого в IX-X ст., яка охоплювала майже всю цивілізовану Європу. Уже тоді поступово сформувалися дві системи виховання: лицарська і монастирська. Остання мала два відділи - внутрішній, для тих, хто жив у монастирях, і зовнішній - для тих, хто приходив на заняття з дівонок. Предмети поєднувалися у два цикли: тривіум (граматика, риторика, діалектика) і кватрдіум (математика — арифметика і геометрія, астрономія і музика). У

лицарських школах готувалися до турнірів, до служіння васалів своїм сеньйорам.

Тільки в епоху Відродження стали поширюватися світська філософія і культура, відновлюватися загальнолюдські цінності. Почала докорінно змінюватись і система освіти. Поступово виникали школи гуманістичного спрямування. У XVII ст. з'явилася твори, які відокремили філософію від педагогіки. Першим творцем самостійної педагогіки вважають чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670).

Подальша історія педагогіки диференціюється за окремими напрямками. Так, видатний швейцарський педагог Йоган Генріх Песталоцці (1746-1827) увійшов у історію як засновник теорії і практики початкового навчання і трудового виховання бідних дітей; Фрідріх Фребель (1782-1862) – як основоположник у Німеччині теорії і практики дошкільного виховання; Адольф Фрідріх Дистервег (1790-1866) — як німецький педагог-демократ, який зробив значний внесок у розвиток прогресивної культурологічної системи освіти.

В історії України відбувалися ті самі процеси народження педагогіки в надрах філософської думки. Загальновідомо, що історія східного слов'янства пройшла період становлення під час розквіту великої і могутньої держави - Київської Русі. Вагомий внесок у розвиток культури Русі внесли в X ст. болгарські ченці Кирило і Мефодій, запровадивши кирилицю - старослов'янську абетку.

Народна педагогіка України була в силу історичних причин тісно пов'язана з прогресивними течіями в російському й українському соціальному житті XIX - початку XX ст. Видатний російський педагог К. Д. Ушинський (1824-1870) обстоював принцип народності навчання і виховання дітей.

Крах царизму в Росії і в Україні в березні 1917 р. зумовив виникнення Української Народної Республіки на чолі з Центральною Радою. Проіснувавши до кінця квітня 1918 р., Центральна Рада здійснила низку заходів щодо розширення мережі шкіл, їх українізації. Та в 1919 р. внаслідок громадянської війни багато шкіл було зруйновано. В умовах поширеної бездоглядності та

масового сирітства важливої ролі в Україні набули дитячі будинки і колонії. Досвід однієї з колоній висвітлено в «Педагогічній поемі» А.С.Макаренка.

Ш. Медицина й історія педагогіки тісно пов'язані в долі видатного вченого М.І.Пирогова. Микола Іванович Пирогов (1813 - 1831) народився в Москві. По закінченні Московського університету (медичного факультету) він готувався в Дерпті (м. Тарту) до професури і після захисту дисертації на ступінь доктора медицини протягом 2 років навчався в Німеччині. У віці 26 років він став професором хірургії спочатку Дерхитського університету, а потім — Медично-хірургічної академії в Петербурзі.

У 1854 році під час облоги Севастополя Пирогов за його особистим бажанням був направлений на фронт із організованою ним общиною «сестер милосердя». Тут, у театрі воєнних дій, Пирогов віддавав усі свої сили лікуванню поранених воїнів. Він виконав кілька тисяч операцій, його теоретичні роботи з хірургії і практична діяльність як хірурга принесли йому славу великого вченого, батька воєнно-польової хірургії.

«До чого змінювати так швидко вигоди загальнолюдської освіти на прикладний, односторонній спеціалізм? Не поспішайте з вашою прикладною реальністю. Дайте дозріти і зміцнити внутрішньо - людині», - наголошує Пирогов, вказуючи, що основою подальшої професійної освіти має бути загальна освіта.

Стаття «Питання життя», головною ідеєю якої був захист загальнолюдської освіти, мала великий вплив на сучасників, викликала низку відгуків із боку передового педагогічного товариства.

Пирогов запропонував новий проект шкільної системи освіти. Він вважав, що основами шкільної системи має бути дворічна початкова школа, звідки буде відкриватися доступ у середню школу всім. Свою шкільну систему він будував за принципом єдиної школи.

Чільне місце в системі середньої школи Пирогов виділяв давнім мовам (латинській і грецькій) та літературі, математиці й історії. Класичній середній школі він віддавав перевагу перед реальною. Тривалість навчання в першій на два роки більша, ніж у другій, досвідчений учитель мусить привернути увагу молоді та розвинути інтерес до викладання навчального матеріалу, а це, на думку Пирогова, - найголовніше для успішного навчання. До викладання у вищій школі Пирогов пропонував залучати великих учених, рекомендував проводити бесіди професорів зі студентами, семінари і практичні заняття та всіляко розвивати в студентів навички поглибленої самостійної роботи. Пирогов вважав хорошу дисципліну одним із важливих умов успіху навчання і морального виховання. Він засуджував суворий режим, який панував у школах того часу, бездумне ставлення до дітей і вимагав гуманності при підтримці дисципліни. У випадку неслухняності учня учитель має уважно врахувати обставини, в яких був здійснений вчинок, оцінити його, довести до свідомості учня його вину і справедливо призначити за вчинок покарання. Але він не був до кінця послідовним у цьому питанні. У 1859 р. Пирогов опублікував циркуляр у Київському навчальному окрузі «Основні початки правил про вчинки і покарання учнів гімназій Київського навчального округу», в якому принципово відмовився від різок, та на практиці вважав, що неможливо обійтись без них і лише радив застосовувати їх у гімназіях як виняткову міру і тільки за рішенням педагогічної ради.

У 1856 році Пирогов був призначений попечителем Одеського навчального округу. Протягом 2-річного управління Одеським навчальним округом Пирогов намагався підняти значення педагогічних гімназій, рекомендував директорам і вчителям навчальних закладів гуманніше ставитися до дітей, підготував відкриття університету в Одесі.

У статті «Питання життя» та в інших своїх педагогічних працях М.І.Пирогов рішуче виступив проти соціальних станів у школі і ранньої утилітарно-професійної виучки, яку прагнув ввести царський уряд за рахунок зниження рівня загальної освіти молоді. Він протиставив офіційному курсу освіти ідею

загальнолюдського виховання, яке повинне підготувати до суспільного життя високоморальну людину з широким розумовим світоглядом. «Бути людиною - ось до чого повинна вести виховання», - писав Пирогов, вказуючи, що для цього всі, «повинні користуватись плодами одної й тої ж морально-наукової просвіти». Він повстає проти ранньої, передчасної спеціалізації дітей, яка звужує їхній світогляд і гальмує духовний розвиток. За підозрою у вільності думок і підриві авторитету влади Пирогов був переведений до Києва на посаду попечителя Київського навчального округу. Тут він продовжував покращувати роботу шкіл, рекомендував учителям відвідувати уроки один одного, схвалював методичні пошуки вчителів, увів у практику гімназій позакласні літературні бесіди, сприяв відкриттю в Києві однієї з перших у Росії недільних шкіл для дорослих.

Коли у 1861 році Пирогов був звільнений із посади опікуна, прогресивна громадськість Києва влаштувала йому урочисті проводи. Керівництво зробило вигляд, що воно має намір використовувати досвід Пирогова як педагога і призначило його керівником молоді, яка готувалась за кордоном до професури, але у 1866 році звільнили його з цієї посади. Великий хірург, видатний учений, відомий суспільний діяч і педагог, Пирогов змушений був повернутися ще в розквіті сил у свій невеликий маєток в Україні, де і помер у 1881 році.

IV. Усі методи, які використовують у педагогічних дослідженнях, ми можемо розділити на загальні, загальнонаукові, спеціальні.

Загальні – мають характер загальності й універсальності, тому використовуються в різних науках. Вони виконують методологічну функцію в будь-якому науковому дослідженні, спрямовуючи процес мислення.

Загальнонаукові - методи, які мають загальнонауковий характер і використовуються в усіх чи в певних галузях науки. Це такі як експеримент, математичні методи та інші.

Обидві групи тісно взаємодіють з групою конкретно-наукових методів. Найбільш поширені з них : спостереження, бесіда, анкетування, ознайомлення з продуктами діяльності дітей, вивчення документації.

Спостереження - цілеспрямоване сприйняття педагогічного явища, в процесі якого дослідник одержує конкретний фактичний матеріал чи дані, які характеризують особливості перебігу певного явища.

Бесіда - використовується як самостійний чи додатковий метод дослідження з метою одержання необхідних роз'яснень із приводу того, що було незрозумілим під час спостереження.

Вивчення педагогічної документації (особових справ і медичної карти і т.д.) допомагає об'єктивізувати уявлення дослідника.

Експеримент - перевірка, яка спеціально організується з метою виявлення ефективності та дієвості методу чи прийому. Експеримент поділяється на:

-природний;

-лабораторний (відбувається у штучних умовах).

Реєстрація - метод виявлення наявності певної якості в кожного члена групи і загального підрахунку тих, у кого вона відсутня.

Лекція 2

Тема: НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

План

- 1.Єдність процесів виховання і навчання.
- 2.Дидактика – теорія освіти і навчання. Принципи і методи навчання.
- 3.Зміст освіти.
- 4.Методи виховання.

Література

- 1.Методи педагогічних досліджень; за ред. Піскунова О.І. – К., 1992.
- 2.Педагогіка; под ред. Ю.К.Бабанського. – М., 1988.
3. Педагогіка; под ред. С.В. Зайкова. – М., 1993.
- 4.Теорія і практика педагогічного експерименту; за ред. Піскунова О.І. – К., 1990.

1. Цілісний педагогічний процес - основа всебічного розвитку людини. Педагогічним процесом називають процес, в якому реалізуються мета освіти та виховання в системах типу школи, коледжу, ВНЗ. Між об'єктами і суб'єктами виховання виникають різнобічні зв'язки: інформаційні, організаційно-діяльнісні, комунікативні, а також зв'язки управління та самоуправління. У педагогічному процесі об'єктивне, соціальне переходить у суб'єктивне, в індивідуально-психічний набуток людини, який забезпечує розвиток її особистості.

Внутрішньою руховою силою педагогічного процесу є протиріччя між висунутими вимогами та реальними можливостями вихованців щодо їх виховання. Навчання йде попереду розвитку, а розвиток створює необхідні передумови для більш успішного навчання та виховання на наступних етапах педагогічного процесу.

Навчання і виховання мають певні домінуючі функції у формуванні та розвитку особистості. Відповідно мають свої домінуючі характеристики завдання і зміст цих процесів. У змісті навчання переважає формування наукових уявлень, понять, законів, теорій, спеціальних та загальних умінь і навичок. У змісті виховання переважає формування норм, правил, переконань, ідеалів, соціально-значущих відносин, установок, мотивів, способів та правил суспільно цінної поведінки.

І навчання, і виховання одночасно впливають на свідомість, діяльність, відносини, волю та емоції особистості і ведуть її до загального розвитку. Але перший процес переважно впливає на інтелектуальну сферу, а другий – на мотиваційну та дієво-емоційну сфери. Завдяки цьому процес виховання виступає в ролі одного із стимулюючо-мотиваційних факторів, що активно сприяють навчанню.

2. ДИДАКТИКА - теорія освіти та навчання, яка розкриває закономірності навчання учня, студента і викладацької діяльності педагога. Вона визначає і характеризує принципи, сутність та організацію навчального процесу. Дидактика — це система наукових знань про те, чому і як навчати. Засновником наукової дидактики вважають чеського педагога Яна Амоса Коменського; на розвиток вітчизняної дидактики великий вплив мали П.П. Влонський, С.Т. Шацький, А.П. Пінкевич, Ю.К. Бабанський та ін.

Навчання є одним із видів пізнавальної діяльності, це процес двосторонній: викладання і навчання. Навчання має свої методи, принципи й етапи. Сучасна педагогіка має такі принципи навчання:

1. Науковість навчання розкриває наукові закономірності досліджуваних явищ.

2. Системність — цей принцип дозволяє побачити детермінованість (причинно-наслідкові зв'язки) між різними факторами, а також тривимірність (нелінійність) впливів одних чинників на інші.

3. Доступність. Завдяки цьому принципові матеріал із будь-якої дисципліни подається адаптованим до рівня знань і ступеня розвитку певної аудиторії.

4. Наочність — для кращого засвоєння матеріалу використовуються різні матеріали, схеми, таблиці, препарати тощо.

5. Усвідомленість та активність. Викладач стимулює тих, хто навчається, організує пошук інтересу в будь-якій дисципліні та вміння використовувати отримані знання для себе.

6. Міцність засвоєння матеріалу. Це досягається шляхом репродуктивних заходів або творчої переробки матеріалу.

7. Індивідуалізація. Цей принцип передбачає врахування викладачем індивідуальних психологічних особливостей учнів.

Під час навчання застосовують різні методи: словесні, наочні, практичні. Методи навчання поділяють за принципом творчості та репродуктивності: 1) репродуктивний метод передбачає вивчення та переказ матеріалу; 2) пояснювально-ілюстративний метод використовує багато прикладів; 3)

проблемний метод полягає в постановці проблеми перед учнем і в самостійному пошуку відповіді на поставлене завдання; 4) частково-пошуковий метод також є самостійною формою роботи учнів, прикладом такого методу можуть бути реферати або теоретичні курсові роботи на задану тему; 5) дослідницький метод передбачає визначення учнем мети, завдань, гіпотези дослідження, об'єкта дослідження, самостійне проведення експерименту, аналіз отриманих результатів, їх інтерпретацію та висновки.

Процес навчання має свої специфічні функції - освітню, виховну та розвивальну. Освітня функція полягає в оволодінні учнями знаннями, навичками та вміннями. Виховна функція формує світогляд людини. Розвивальна визначає вплив навчання на розумовий та особистісний розвиток дитини.

Навчання - це система пізнавальних дій, спрямована на вирішення завдань. Сучасна вітчизняна психолого-педагогічна наука розробила теоретичні основи навчання, які особливо ефективно впливають на розвиток інтелектуальної, вольової, емоційної та мотиваційної сфер (Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов, Л.В. Занков, Н.А. Менчинська, П.Я. Гальперін).

Засвоєння знань підпорядковане певним закономірностям, так виділяють певні етапи оволодіння знаннями: 1) сприймання інформації; 2) осмислення інформації; 3) запам'ятовування; 4) застосування знань, умінь, навичок у практичній роботі.

3. ОСВІТА. Зміст освіти – це один із компонентів процесу навчання. Це система наукових знань, умінь та навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток тих, хто навчається. Формування переконань, моралі та поведінки, підготовку до суспільного життя, до праці. До змісту освіти входять усі елементи соціального досвіду, накопиченого людством. Залежно від мети та характеру підготовки тих, хто навчається, розрізняють загальну та професійну освіту.

Формування змісту професійної, зокрема медичної, освіти мусить задовольняти певні вимоги: 1) відповідати соціальному запиту суспільства, тобто завданню виховання всебічно розвинутої людини; 2) забезпечення змісту освіти навчальним та практичним матеріалом високої значущості; 3) урахування реальних можливостей процесу навчання (закономірностей, принципів, методів, організаційних форм навчання, рівня розвитку студентів, стан навчально-методичної та матеріальної бази навчального закладу); 4) забезпечення соціально детермінованої єдності в конструюванні та реалізації змісту освіти з позицій усіх навчальних предметів, що вивчаються в даному закладі.

Для відбору змісту основ наук у вітчизняній педагогіці розроблена така система критеріїв (Ю.К. Бабанський):

1.Критерій цілісного відображення у змісті освіти завдань формування всебічно розвинутої особистості. Для цього використовують методи системно-структурного аналізу та експертної оцінки, які доводять, що в навчальній програмі представлені всі основні теорії, закони і поняття, які забезпечують цілісне уявлення про дану наукову галузь; найважливіші практичні вміння; основні види діяльності, що забезпечують розвиток навичок самостійної роботи; всі основні застосування цієї науки в суспільному житті.

2.Критерій високої наукової та практичної значущості змісту. Застосування цього критерію дає можливість шляхом експертної оцінки залишати в програмі найбільш універсальні та інформативні елементи змісту, загально визнані в даній науці, широко застосовувані на практиці, ті, які мають міжпредметну значущість.

3.Критерій урахування міжнародного досвіду побудови змісту вищої освіти. Цей критерій дозволяє порівнювати вітчизняні освітні програми з освітніми програмами розвинутих країн.

4. МЕТОДИ ВИХОВАННЯ. Загальні методи виховання - це засоби впливу на свідомість людини, її почуття, волю, поведінку та систему стосунків із метою формування всебічної розвинутості. Методи поділяють на: 1) методи, що формують суспільну свідомість (роз'яснення, розповідь і бесіда, особистий приклад); 2) методи формування суспільної поведінки (вправи, внаслідок яких виробляються вміння та навички, звички, нові знання); 3) методи стимулювання (заохочення, покарання, змагання).

Методи виховання реалізуються через прийоми виховання. Прийоми виховання - це конкретне впровадження загальних методів виховання в реальну ситуацію з урахуванням цієї ситуації та завдань діяльності. Також методи виховання нерозривно пов'язані з організаційними формами виховання та засобами виховання. Організаційні форми виховання — це педагогічна доцільність організації колективної та індивідуальної діяльності учнів (бесіди, виховні години, клубна робота та ін.).

Засоби виховання - це ефективно створені методичні шляхи вирішення тих або інших виховних завдань, а також матеріальні засоби (наочне приладдя, книжки, засоби масової інформації – радіо, телебачення, газети, Інтернет) і види діяльності (наприклад, фізкультурно-спортивна робота, самодіяльність тощо).

У вихованні виділяють певні форми, через які здійснюється виховання (виховання - вплив одних людей на інших, самовиховання – вплив людини на саму себе та перевиховання - корекція й виправлення вже сформованих недоліків).

Виховання поділяють на види залежно від поставленої мети; різні види виховання дозволяють сформувати різні якості особистості. Відомі такі види виховання: моральне, ідейно-патріотичне, розумове, правове, економічне, естетичне, трудове, екологічне, фізичне, статеве.

МЕТОДИ ВИХОВАННЯ.

Виховання – необхідна умова розвитку особистості. Справді, саме воно визначає духовну, моральну, суспільну поведінку людини. Виховання формує

із дітей громадян країни. Тому не дивно, що багато уваги приділяється методам виховання.

Під методами виховання розуміють конкретні способи систематичного впливу на особистість вихованця з метою формування його суспільної поведінки і свідомості. Необхідно пам'ятати, що сила і характер впливу залежить від правильного розуміння завдань, які ставить перед собою керівник, його професійної підготовки, від уміння користуватися широким арсеналом методів і способів впливу на особу.

А.С. Макаренко писав: «Діалектичність педагогічного впливу настільки велика, що ніякий метод не може проектуватися позитивно, якщо його дії не контролюються іншими діями. Ось тому окремий засіб завжди може бути як позитивним, так і негативним, і вирішальним моментом може бути не пряма логіка, а логіка і дія всієї системи засобів, гармонічно поєднаних».

Цінність того чи іншого методу, виховного засобу визначається не стільки моментальним результатом, скільки тим як, якою мірою він служить загальній меті виховання нової людини. Звідси висновок: методи виховання похідні від суспільних завдань і цілей виховання, які висовуються в суспільстві.

Методи виховання за своєю природою можуть здійснювати як комплексний, так і конкретний вплив. Вони одночасно впливають на формування свідомості (поняття, погляди), разом із тим кожен метод виконує свою власну функцію. Так, наприклад, застосовуючи метод вправ із метою напрацювання вмінь та навичок дисциплінованої поведінки, ми одночасно отримуємо розвиток вольових якостей людини, виховуємо в ній позитивні моральні погляди і переконання. Як правило, у виховній практиці різні методи застосовуються комплексно, а не ізольовано один від одного.

Не можна користуватися, наприклад, методом вправ без одночасного застосування методу переконання в галузі моральної поведінки, оскільки незрозумілі поняття можуть швидко порушуватись, по-друге, вони формуються повільніше, якщо людина не розуміє їхньої корисності як для себе особисто, так і для суспільства.

У процесі напрацювання навичок і вмінь самодисципліни може також виникати потреба в заохоченнях до виявлення особливо цінних результатів діяльності, чому допомагає висока дисципліна. На цьому шляху можуть використовуватися й інші методи впливу на особу вихованця. Широка програма різних виховних завдань, націлена на формування всебічно розвинутої особистості, її інтелектуальної, моральної сфер, а також сфери почуттів, викликала необхідність утворення різних систем методів виховання, націлених на вирішення окремих завдань, наприклад, методів трудового виховання, свідомої дисципліни, стимулювання волі. Поряд із такими системами методів діє загально визнана група методів, які виконують ширші функції: методи переконання, вправ, позитивного прикладу, заохочення, покарань.

Застосування науково доведених методів виховання сприяє організації процесу формування особистості, забезпечує найбільш раціональний шлях вирішення виховних завдань. Виховні методи досягають своєї мети, якщо їх застосувати творчо, з урахуванням конкретних умов, особливості тієї чи іншої педагогічної ситуації.

Коротко про основні методи виховання.

МЕТОДИ ПЕРЕКОНАННЯ.

Їхній зміст виражається у впливові визначеними способами на свідомість людей із метою формування в них бажаних вихователям поглядів, уявлень, які вихованці розділяють і готові відстоювати; виховання поглядів, які перетворюються в основу дій, у принципи особистого ставлення до дійсності.

Переконати - значить утворити у свідомості вихованця переконаність у правильності, об'єктивності тих ідейних, теоретичних чи практичних положень, які висуває і відстоює вихователь.

Процес формування переконань досить складний. Він містить у собі ряд послідовних елементів, а саме: накопичення знань, формування понять шляхом сприймання й аналізу дійсності, окремих її проявів, предметів, речей, процесів; напрацювання й утвердження у свідомості поглядів, які зрештою

перетворюються в переконання, завершальним етапом стає активна діяльність вихователів, націлена на перехід переконань вихованців у дії, тобто створення таких умов, у яких мовна форма переконань буде перетворюватись у керівництво власними діями, в джерело такої активності, яка за своїм змістом і спрямованістю буде відповідати сформованим переконанням. У процесі формування переконань, крім основних методів, використовуються різні прийоми. До них належать порада, нагадування, звернення до почуття совісті, честі, використання іронії та ін.

Широко використовується розмова (на визначену тему моралі, естетики, культури поведінки або розмови, під час яких обговорюються прочитані книги, переглянуті кінофільми, виставки, спектаклі, музичні твори).

Розмова переслідує мету: допомагаючи учням у оцінці подій, творів літератури та мистецтва, зрозуміти ті чи інші норми поведінки, зрозуміти і правильно підійти до оцінки своїх вчинків або вчинків друзів, оцінити досвід стосунків у колективі й інші сторони особистої та колективної діяльності.

Найважливішим умовами високого ефекту розмови будуть достатній запас знань і переконаності педагога, його вміння створити доброзичливу, легку обстановку під час бесіди, логічність у роздумах і небагатослівність, уміння залучити вихованців до пошуку правильних підсумків і оцінок, тактовність педагога.

МЕТОД ВПРАВ

У процесі формування особистості одним із головних завдань є досягнення єдності свідомості та поведінки, переконань і вчинків. Це досягається силою тривалого впливу складної системи методів і засобів виховання. Метод вправ ставить собі за мету привчити учнів вести себе відповідним чином, випрацювати і закріпити в поведінці такі якості, які відповідають загальнолюдським нормам поведінки, привчити учнів до аналізу особистого досвіду, самооцінки поведінки.

Метод виражається в тому, щоб утворити для учнів такі умови життя і діяльності, в яких у них будуть утворюватися необхідні вміння і звички

поведінки, а також утворення таких умов, коли вихованець виконує одні й ті ж вимоги в різних життєвих ситуаціях. Такі якості особистості як дисциплінованість, організованість, відповідальне ставлення до навчання, праці, дотримання норм і правил культури поведінки, культури мови, критичне ставлення до фактів аморальної поведінки, ввічливість, увага й інші отримуються лише за умови, що вихованці не тільки засвоюють знання про ці правила і норми поведінки, а отримують досвід у процесі тривалої практики або спеціально організованих вправ.

Виконання щоденно повторюваних вимог режиму дня, правил поведінки на заняттях, перервах, зборах, вечорах, громадських місцях сприяє напрацюванню в них способу поведінки і перетворенню її у звичайну поведінку.

МЕТОД ПРИКЛАДУ.

Суть методу полягає в тому, що вихователі, тобто викладачі, керівники громадських об'єднань, батьки за будь-якої нагоди спілкування з молоддю спрямовують їхню увагу на позитивні приклади діяльності та поведінки людей, пояснюючи при цьому, якими принципами потрібно користуватись у виборі прикладів для наслідування. Спостерігаючи життя, вчинки, дії оточення, молодь краще засвоює правила і норми моралі, риси та якості особистості.

Сила дії прикладу пояснюється його матеріальністю і конкретністю, причому його сила збільшується, якщо він близький за спрямованістю до інтересів самого учня, а також якщо приклад користується авторитетом у учнів. Ефективному впливові методу прикладу допомагають такі умови:

1. Систематичний, поступово укладений за змістом показ прикладів позитивної поведінки.
2. Розширення кола знань вихованців про естетичну культуру і культуру поведінки, дружбу.
3. Залучення вихованців до процесу виробничої практики, суспільно-корисної роботи, в спільну діяльність із позитивними людьми.

МЕТОДИ ЗАОХОЧЕННЯ І ПОКАРАННЯ.

Методика виховання передбачає необхідність урахування індивідуальних особливостей учнів, відрізняючи не тільки їхній вік, тип нервової діяльності, стать, рівень розумового розвитку, а і різні психічні стани, ступінь сприймання або несприймання впливу того чи іншого методу, педагогічного засобу в конкретних умовах. Тобто правильно побудована методика виховання має передбачати, крім основних методів і засобів впливу, використання і таких, які виконують, головним чином, функції стимулювання суспільно-корисних дій і мотивів поведінки, є з іншого боку корекцією діяльності учнів у процесі формування їхньої громадської свідомості та поведінки. Прикладом таких методів є заохочення і протилежне йому покарання.

Заохочення сприймається як оцінка досягнень окремих людей і цілих колективів перед державою, суспільством, колективом, де навчаються і працюють особистості.

Значення заохочення виражається в тому, що воно стимулює ту чи іншу діяльність, викликає бажання, внутрішню потребу до самодовершення, активізує діяльність цілих колективів.

Але необхідно враховувати складну природу заохочень, суперечливість їхнього впливу на особу вихованця, бо метод заохочення може справляти не тільки позитивний, а й різко негативний вплив, сприяти формуванню таких якостей особи як егоїзм, корисність. Ось чому необхідно пам'ятати, що заохочення буде чинити позитивний вплив, якщо воно буде використовуватися разом із достатньою вимогливістю до вихованця.

Умови, що забезпечують позитивний стимулюючий вплив.

1. Відповідність заохочень морально-етичним нормам.
2. Створення високої громадської оцінки тих форм заохочень, які практикуються в навчальному закладі.
3. Заохочення всіх, хто цього не заслужив.
4. Урахування при заохоченні вікових та індивідуальних особливостей вихованців, їхніх нахилів, інтересів.

5. Високий авторитет особи чи організації, від імені якої заохочують вихованців.

Покарання застосовують із метою захисту проти порушень учнем норм і правил громадської поведінки, а також виправлення негативних звичок і умінь. Головний педагогічний зміст методу покарання полягає в тому, щоб використані методи не гальмували, а стимулювали бажання вихованця змінити погляди і поведінку, які були засуджені, або за які він був покараний більш серйозно.

Отже, ефективність покарання полягає в тому, щоб під його впливом вихованець виявляв готовність зайняти нову позицію, стати кращим, при цьому вихованець, який підлягав покаранню, переживав почуття сорому, каяття, яке здатне перерости в активне бажання виправити себе і свою поведінку.

Застосування методу покарання доцільне в таких педагогічних умовах:

1. Якщо особа або колектив, застосовуючи покарання, будуть керуватися принципами гуманізму і колективу.
2. Якщо покарання не пов'язане з фізичним болем, голодом, приниженням людської гідності вихованця.
3. Якщо воно не жорстоке.
4. Якщо покарання сприймається справедливим більшістю колективу.

Ніщо в покараннях є таким небезпечним, як несправедливість покарання. Покарання як міра захисту проти зазіхань окремих людей на інтереси колективу і суспільства в цілому слід розглядати не тільки як справедливе, а й як необхідне.

Отже, потрібно підкреслити, що користуючись такими методами, вихователь може сильно впливати на особистість вихованця, а тому велике значення має професійна і моральна підготовка вихователя, керівника молодіжних організацій.

Лекція 3

ТЕМА: ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ.

План

1. Духовні інтереси сучасної української сім'ї.
2. Художня і музична культура - засіб народної педагогіки.
3. Поезія в родині.
4. Природа і мистецтво - двері в прекрасне.
5. Побут, культура, дозвілля і традиції сім'ї.
6. Основи національного виховання дитини.

Література.

1. Васильєва О.С. Естетична культура сім'ї.— К.,1985.
2. Журба К.Г. Духовні інтереси та ідеали сучасної української сім'ї //Рідна школа. -1998. - №4.
3. Кузя В.Т. Основи національного виховання. – К.,1993.
4. Столетов В.М. Педагогіка сімейних стосунків. – К.: Радянська школа,1986.

1. ДУХОВНІ ІНТЕРЕСИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї.

Світовий досвід розвитку педагогічної теорії і практики переконливо свідчить про те, що в кожного народу, етносу історично склалася власна національна система виховання й освіти.

В епоху державного й духовного відродження України пріоритетна роль належить розвитку національної системи освіти і виховання, яка має забезпечити вихід молоді незалежної української держави на світовий рівень.

Зароджуються національні концепції вітчизняної освіти і виховання, які, враховуючи культурно-історичний досвід свого та інших народів, спрямовані не лише на виведення справи навчання і виховання з глибокої кризи, а й на докорінне реформування її, піднесення до вищих світових стандартів.

Концептуальне осмислення провідних проблем національної освіти і виховання переконує в тому, що демократизація, гуманізація і гуманітаризація їх неможливі без відродження вітчизняних культурно-історичних, народно-педагогічних, народознавчих традицій.

Виховний ідеал народу залежить від його державного устрою, світогляду, релігій і моралі, від рівня розвитку культури, від його національних властивостей.

У сучасному світі на виховання духовних інтересів та ідеалів сучасної української сім'ї негативно впливають падіння життєвого рівня, руйнування моралі. До цього призводить нехтування народними традиціями, паплюження святинь, національний нігілізм.

Національна система виховання, що ґрунтується на міцних підвалинах культури рідного народу минулих епох і сучасності, якнайбільше сприяє престижу інтелектуальності, освіченості та інтелігентності як складників духовності людини.

Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розвивається національними шляхами. Виховання – це засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, його національного духу, способу буття. Відтворюючи себе з покоління в покоління (фізично і духовно), кожна нація піклується про виховання дітей, щоб вони продовжували у віках історично-культурну спадщину батьків, дідів і прадідів.

Естетичну культуру суспільства становлять матеріальні та духовні надбання людства. Це й архітектурні пам'ятники, і картини, і музика, і література, і твори прикладного мистецтва, і система естетичних поглядів. Естетичний розвиток окремої людини відбувається протягом усього її життя. Естетична культура сім'ї є важливим чинником у процесі естетичного розвитку особи. Вона виявляється в організації побуту, дозвілля, в особливостях взаємин членів сім'ї, в змістовності потреб, смаків, інтересів самих батьків. Адже естетична культура людини формується в дитині змалку. Перші враження дитинства, взірці для наслідування, смаки, ідеали, світогляд, переконання значною мірою формує

сім'я. Естетична культура її стає першоосновою, фундаментом культури дитини.

Дитинство - найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя, і від того, як минуло дитинство, хто вів за руку в дитячі роки, що увійшло в її розум і серце з навколишнього світу, - від цього багато залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк.

Хто з батьків не мріє, щоб його дитина виросла найрозумнішою, найвродливішою, найсильнішою, найдобрішого і наймогутнішою. Хто не сподівається, ці люди поважатимуть сина чи доньку за працьовитість і знання справи, за вихованість?!

Усебічний, гармонійний розвиток - наш ідеал. Ідеал і сімейного, і суспільного виховання. Але скільки треба наполегливості дорослих, щоб діти ввібрали в себе все багатство інтелектуальної, моральної, естетичної культури, виробленої людством.

Враження дитинства багато в чому визначають майбутнє кожної людини. У дитинстві починають формуватися світосприймання, естетичні смаки, інтереси, потреби, естетичні ідеали. Усе це становить естетичну культуру людини, зумовлює її ставлення до життя.

Естетичному розвитку передують чуттєвий. Важливо, щоб діти діставали чуттєві естетичні враження від природи, предметів особистого і суспільного побуту, від творів мистецтва. Відчуття є першоджерелом знань людини про навколишнє середовище, вони відіграють важливу роль у пізнанні світу. Формування естетичного сприйняття дітей починається з милування красою природи, переживання радості від яскравої іграшки, уваги до візерунку тканини тощо. Особливістю сприйняття красивого в дітей є те, що вони не можуть спокійно спостерігати, вони прагнуть діяти. Це прагнення слід використовувати з виховною метою і вчити дітей красиво складати кубики, мозаїку, прибирати, одягатися. Так поступово в них вироблятиметься звичка робити не тільки добре, а й красиво. Отже, естетичні смаки існують як уподобання. Причому

діти можуть робити правильний вибір і не вміти його пояснити. Естетичні смаки відповідно до віку дитини, рівня її розвитку мають свої особливості. Найбільшою перешкодою для формування естетичних смаків стає байдужість людини, нерозвиненість її емоцій, почуттів. Захоплення природою, подвигом, витвором рук людських зміцнює і відповідні переконання людини. Коли підлітки не бачать краси мужності, благородства, людяності, коли в них не викликають огиду підлість, лицемірство, егоїзм, немає підстави говорити про її естетичну вихованість. Смаки відіграють роль у формуванні ідеалів, переконань. Естетичний смак виражає різний ступінь наближення особистої оцінки до естетичного ідеалу. Соціальна зрілість людини залежить від формування її естетичних поглядів.

Одним із важливих завдань естетичного виховання дітей є формування в них художніх здібностей. Вони відіграють важливу роль у естетичному освоєнні людиною навколишнього світу.

Художні здібності в людини розвиваються завдяки спеціальним знанням, умінням, навичкам у малюванні, грі на музичних інструментах. Основою художніх здібностей дитини стають природні задатки. Здібності - це сплав природного і здобутого. Та вирішальним у їх розвитку вважається діяльність. Не в тому справа, що здібності виявляються в діяльності, зазначав відомий психолог Б.М.Теплов, а в тому, що вони розвиваються в ній. Малювання, ліплення, заняття музикою, літературною творчістю, художня самодіяльність розвивають у дитини спостережливість, фантазію, дають їй можливість відчути творчі сили. Для того, щоб людина могла сприйняти красиве, вона мусить сама навчитися його творити. Джерелом естетичного розвитку дітей великою мірою може бути художня творчість. Неправильно думати, що такі заняття доступні тільки обдарованим дітям. Жан-Жак Руссо вважав, наприклад, малювання шляхом до пізнання дитиною форм природи.

Малюють діти охоче. Тільки навчилися тримати олівець – і вже працюють ним. Необов'язково вимагати в дітей дошкільного віку подібності. Дитячі малюнки, як відомо, позначені широкою фантазією. Вони значною мірою

служать самовиявленню дитини. Особливе значення для дітей має набуття чуттєвих вражень для малювання. Перед ними можна ставити різні завдання, які сприяють розвитку спостережливості. Звісно, заняття дітей вимагають кваліфікованого керівництва. Коли вони не одержують такої допомоги й усвідомлюють недосконалість своїх робіт, то можуть покинути малювати. Таким чином, малювання треба вчити. Поряд із вільними композиціями, які діти дуже люблять, їх треба озброювати системою спеціальних знань щодо перспективи, аналізу особливостей кольору і т.д.

Розвитку в дітей чуття форми, кольору, композиції сприяють заняття аплікацією, декоративним орнаментом, ліпленням. Формування естетичного ставлення дітей до предметного світу відбувається в процесі взаємодії з об'єктами цього світу.

Естетичне сприймання тісно пов'язане з розвитком спостережливості - процесом цілеспрямованого бачення, слухання. Доведено, що чим дитина більше бачить і чує, тим більше вона хоче побачити і почути. У процесі чуттєвого пізнання закріплюється спостережливість дітей. Естетичний об'єкт привертає мимовільну увагу дітей, і вона утримується завдяки емоційно привабливому для дітей матеріалу. Дівчина гарно малює квіти, і в неї виробляється смак до кольорів; хлопчик любить стругати дерево, і в нього формується відчуття форми.

Естетичний розвиток важливий для дитини, оскільки він відіграє значну роль у становленні особистості, вихованні її потреб, інтересів, смаків, ідеалів. Від умов життя дитини залежить спрямованість і змістовність цих потреб. Сформовані потреби закріплюють і стимулюють до створення естетичних цінностей.

Художні інтереси дітей також впливають з їхніх потреб і розвиваються з ними. Особливо широким колом інтересів відзначаються молодші школярі. Їх цікавлять заняття в природничих гуртках, майстрування, художня самодіяльність. Дитину в цьому віці легко зацікавити новим, але важко

зберегти її інтереси. Виділення головного інтересу - одна з ознак того, що дитина дорослішає.

У підлітковому віці діти усвідомлюють свої інтереси, починають самі їх розвивати.

Естетичні інтереси підлітків відзначаються широтою, дієвістю. Хоч загалом діти цього віку надають більшого значення технічним інтересам, але у вільний час у них переважає потяг до художніх занять: читання книг, приваблює участь у самодіяльності, відвідування кіно.

В юнацькому віці загострюються суспільно-політичні інтереси й ті, які пов'язані з вибором професії, з самовизначенням особистості. Естетичні ж розвиваються у зв'язку з формуванням духовного світу.

У повсякденному житті про культуру особи свідчать її естетичні смаки. У них відображається духовний світ людини; спрямованість її інтересів, розвиток органів чуттів. Розвинений естетичний смак допомагає відрізнити справжню красу від удаваної, художню річ від підробки. «Виховати хороший смак - значить виховати водночас прекрасну людину», – зазначав В.О. Сухомлинський.

У системі відносин людини з оточенням естетичний смак характеризує особливу форму ставлення до різних об'єктів і проявляється в рівні загальної культури людини. Набутий досвід, своєрідність процесів сприймання, переживання, особисті інтереси, знання надають смакові індивідуума неповторності й оригінальності. Смаки різноманітні, як різноманітні й люди. На першому етапі свого розвитку вони вчаться охайно клеїти, точно вирізувати, відчувати форму. Спочатку це можуть бути окремі предмети, фігури, а з часом – щось експозиційне. Такі заняття доступні три- і чотирирічним малюкам.

Не менш корисна і цікава робота з природним матеріалом. Що можна робити з глини, шишок, соломи? Багата уява дитини перетворить соснову шишку в сердиту сову, жолуді - в маленьких лісовиків, соломі - в орнамент, малюнок тощо. З коріння, гілок можна робити фігурки тварин, фантастичні істоти,

декоративні прикраси. У процесі роботи з природним матеріалом розвивається спостережливість, кмітливість дітей, смак.

МУЗИЧНА КУЛЬТУРА.

Естетичний розвиток здавна пов'язували із заняттям музикою. Музику називають мовою почуттів. Вона емоційно збагачує людину. Добре, коли дитина змалку відчуватиме радість від сприйняття звуків, мелодії. Відомо, що музичні здібності здебільшого виявляються в дитини рано. Однак для розвитку їх вирішальне значення мають умови виховання, зокрема сімейні. Треба вчасно подбати про навчання грі на інструменті, якщо в дитини є певні здібності до цього. Музика має стати для неї близькою, зрозумілою. Необхідно, щоб у неї виховувалася звичка уважно і вдумливо слухати її. Прості зворушливі мелодії народних пісень міцно входять у запас музичних вражень дитини. Любов до народної пісні пов'язана з її любов'ю до рідного краю і народу. Викликані музичні переживання розкривають нові сторони життя перед дитиною, збагачують світ її почуттів.

Діапазон родинного музичного виховання дитини досить широкий. В одних це домашні фонотеки, які дають змогу прослуховувати й обговорювати записи, порівнювати виконавців, оцінювати їхню майстерність. В інших - відвідування концертів, музичні ігри, музичні вікторини, концерти-загадки. В інших заведено організовувати родинні концерти в урочисті дні, грати чи разом співати улюблені пісні.

Споконвіку музична культура народу була дієвим засобом народної педагогіки. Пісня прикрашала довгі зимові вечори, була супутницею в праці, бажаною гостею на святах і урочистостях. Пісня, музика передавали від покоління до покоління духовний досвід народу. Так було завжди. А сьогодні розумне, добре звернення до почуттів необхідне більше, ніж колись.

Родина - колиска духовного народження людини. Різноманіття стосунків між її членами, оголеність і безпосередність почуттів одне до одного, велика кількість різних форм проявів цих почуттів, жива реакція на найдрібніші деталі поведінки дитини - все це створює максимально сприятливе середовище для

емоційного й морального формування особистості. Убогість, одноманітність, монотонність емоційного досвіду в ранньому дитинстві можуть визначити характер людини на все життя.

Емоційне начало пронизує всю нашу натуру. Його не можна відокремити від характеру людини, ні від її вчинків. Десь воно відіграє вирішальну роль, в інших випадках - підпорядковану, але так чи інакше впливає на ваші думки, дії, стосунки з людьми, забарвлює все наше життя.

3. ПОЕЗІЯ В РОДИНІ.

Багато дітей захоплюються літературною творчістю. У дружній родині література займає особливе місце. Творити словами - це безумовно кращий із доступних людині засобів творчості. Цей засіб реалізується вже тоді, коли діти переказують відомі їм казки і коли навчаються самі їх вигадувати. Словотворення дітей, їхня багата уява завжди вражали дорослих. Робити літературні спроби починають тоді, коли не тільки збагачується власний мовний словник, а й з'являються нові почуття. У кожній родині мають уміти використати те, що розвиває, виховує емоції. Мабуть, найкраще починати з поезії. Добре читати вірші і вдома, і на природі. Навчати дітей бачити красу довкола себе і радіти їй - це значить зробити радісним їхнє життя. Здається, що особливе можна знайти в морозному дні, навіть якщо він сонячний? Якийсь буркотун тільки знизить мерзлякувато плечима й пробурчить, що сонце ж однаково не гріє - зимове. А ось для поета сам факт, що можуть бути разом мороз і сонце, здається небувало прегарним. І тому це мають відчутти діти, спілкуючись із природою з допомогою дорослих. Ми бачимо все це багато разів і перестаємо дивуватись, а дитина вперше звертає на це увагу і радіє. «Те, чому ми звикли в дитинстві дивуватись і співчувати, залишає глибокі сліди, і не для однієї людини улюблений герой дитинства став потім невидимим і часом неусвідомленим керівником життя», – так зазначав педагог К.Д.Ушинський.

Прилучення підлітка до поезії краще починати з читання улюблених віршів. Хвилювання дорослого, інтонація допоможуть йому відчути те, що він сам поки що не відчув би.

Вечір... Родина зібралася разом. Дорослі читають свої улюблені вірші дітям. У такі хвилини народжуються та особлива духовна близькість, та душевна згода і те душевне розуміння, які й називаються сімейним щастям.

4. ПРИРОДА І МИСТЕЦТВО.

Багатий світ природи щедро обдаровує тих, хто вміє відчувати її красу. Педагоги всіх часів надавали природі великого значення в розвитку дітей. К.Д.Ушинський «закликав збудити в дітях живе відчуття природи». Любов до природи, вміння її сприймати не приходять самі собою. Вони виховуються. Людина може багато подорожувати і бачити, але це бачення не збагачує її, якщо воно не зігріте теплим почуттям, якщо людина не милується природою, не відчуває радості від перебування в лісі, на озері, в степу.

Байдужість до природи несумісна з естетичною культурою людини. Любов до рідного краю тісно пов'язана з образом природи, який із дитинства входить у свідомість людини.

Сприймання природи збагачується, коли людина має відповідні знання. Тому батьки, відпочиваючи в лісі, біля озера чи річки разом із дітьми, мають використати виховні можливості природи.

Мартін Іден - герой твору Дж. Лондона говорив, що по-справжньому розуміти природу і відчувати її красу він став лише тоді, коли здобув знання. Для спостережливого ока розкриваються й оживають скарби природи. Широкі можливості для пізнання природи мають туристські краєзнавчі походи. Особливе значення для виховання дітей мають подорожі всією сім'єю, походи в ліс, відпочинок у наметі над річкою та ін.

Уважно спостерігаючи природу, діти відкривають у ній багато захоплюючого і дивовижного. Он ніби звичайний сучок на дереві, придивіться – і побачите голову бородатого цапка, а он на корі мружить око химерний

дідуган. Такі відкриття дітей сприяють розвитку їхньої творчості. Крім того, розвивається уява, загострюється зір. Звичка спостерігати робить наші відчуття витонченими, закладає основу культури.

Сприймання природи збагачує емоційну сферу дитини. Воно породжує естетичні почуття. Ці почуття переживаються людиною як світла радість. Для дитини джерелом естетичних почуттів є цвітіння квітів, блиск води, сяйво сонячних променів.

Враження від природи закладають основи естетичного ставлення до життя, сприяють формуванню оптимістичного світогляду. Відомий російський письменник М.Пришвін сам дуже любив природу і своєю творчістю прагнув збудити це почуття в людей. Він вважав, що розуміючи природу, людина вчиться поважати людяне і перемагати погане. Ставлення до природи характеризує рівень моральної й естетичної вихованості людини. Любов до природи, потреба бути її другом, захисником - неодмінна умова естетичного виховання молоді.

Естетична культура людини формується і під впливом мистецтва. Ознайомлення з мистецтвом - це засіб виховання людини, пробудження в неї високих почуттів, бажання творити. Воно допомагає глибше пізнавати життя, відчувати красу в людях, в їхніх взаєминах, природних явищах. З любов'ю до мистецтва в душу людини входить прагнення до прекрасного. Яскраві художні образи збуджують нові почуття, розширюють моральний досвід, впливають на формування ідеалів.

У процесі естетичного виховання всі види мистецтва взаємозв'язані. Якщо ми виховаємо в дитини відчуття краси - слова, любов до поезії, то вона не буде байдужа і до живопису, і до музики. Важливо, щоб кожна людина відкрила мистецтво для себе. Почуття і смаки, пов'язані зі сприйняттям мистецтва, позначаються на розумових здібностях людини, її моральних якостях.

Мистецтво сприяє самовихованню особи. Здійснюючи естетичне виховання, слід урахувати вікові відмінності дітей. Лагідна колискова призначена для немовляти, пізніше дитина захоплюється казкою. Далі в дітей розвивається

вміння вдивлятися і слухати. Отже, дуже важливо, щоб дитина одержувала чуттєві враження від творів мистецтва.

Відвідуючи театральні вистави, музеї, дивлячись кінофільм, діти переживають естетичні почуття захоплення, подиву, милування. З цих почуттів народжується прагнення до знань і потреба в пізнанні нового, в зустрічах із прекрасним. З віком, на зміну безпосередньому емоційному захопленню від краси приходить потреба її осмислити, оцінити. Це створює передумови для систематичного набуття знань із мистецтва.

Підростають діти, і все різноманітнішими видами входить у їхнє життя мистецтво. Важливу роль у їхньому розвитку відіграє дитяча література. Кожна книжка для них - це багатющий світ образів, які збагачують, вчать, розвивають, впливають на засвоєння суспільних моральних норм, сприяють формуванню громадських почуттів. Діти не пасивно сприймають зображені в художніх творах події, вони співчутливо ставляться до персонажів, співпереживають із ними і радість, і труднощі. На основі підвищеної емоційної чутливості молодших дітей в них виникає негативне ставлення до героїв, що суперечать їхнім моральним поняттям. Діти захоплюються книжками, де описані події, пригоди. Чим молодші діти, тим більше їх приваблює сюжетна сторона творів. Дітей треба терпляче вчити, знаходити для них цікаве в художніх описах, підбирати їм біографічні книжки з життя видатних людей. Таке читання розширює світогляд, сприяє формуванню інтересів.

Слухаючи радіо, переглядаючи кінофільми, телепередачі, відвідуючи театри, концерти, підлітки, молодь виявляють свою обізнаність у тому, що їм до вподоби.

Треба поступово дитину вчити бачити узагальнення в художньому образі, потім оцінювати твори. Велике значення для розвитку дітей має розширення їхнього досвіду сприймання творів образотворчого мистецтва. Крім ознайомлення з полотнами в художніх музеях, із репродукціями, варто показувати дітям твори народних художників. Дітям близький яскравий колорит, багатство фантазії, безпосередність малюнків.

У процесі естетичного виховання в дітей переважно формується позитивне ставлення до мистецтва. У наш час велике значення в естетичному вихованні має і самовиховання. Відповідний розвиток людини може успішно здійснюватись тоді, коли вона сама прагне до знань, коли відчуває потребу в мистецтві. І тут необхідна щоденна праця над собою.

А.С.Макаренко зазначав, що пасивне сприймання творів мистецтва не йде далі простого безвільного зорового враження. У такому разі воно не зачіпає людину, не викликає думок і ніяких питань. Емоційне ставлення до об'єкта пізнання загострює його сприймання. Завдяки переживанням в процесі пізнання мистецтва суспільне цінне засвоюється як особисте.

Сприймання, розуміння, переживання прекрасного етичного виховує людину, впливає на всю її психіку. Набуте з дитинства вміння втішатися прекрасним є само по собі джерелом моральної краси, вважав К.Д. Ушинський.

Естетична культура людини формується поступово. І чим більше естетичних вражень і знань з творів мистецтва входить в життя дитини, тим активніше відбувається її духовний розвиток.

5. ЕСТЕТИКА ПОБУТУ.

Естетична культура сім'ї виявляється в організації побуту. Естетичний розвиток дітей відбувається під впливом суспільного побуту, тобто оформлення вулиць міста, архітектури житлових будинків, інтер'єрів клубів, кінотеатрів і т.д. Особистий побут кожної людини, сім'ї обов'язково відображає суспільні умови життя. Людина тісно пов'язана зі своїм предметним оточенням, у виборі речей відображаються її смаки, інтереси. З розвитком цивілізації розширюється світ предметного оточення, і людина потребує все більше речей нових, красивих, зручних. У побуті «радісними» мають бути одяг, меблі, посуд, усе помешкання. Піднесений, бадьорий настрій викликають і красиві речі в кімнаті, і колір її стін, і форма та розміщення меблів тощо. І, навпаки, предметне оточування може пригнічувати людину.

Багато часу дитина проводить вдома. Їй потрібне постійне місце для ігор, занять, для особистих речей. Діти люблять бувати там, де їм цікаво, затишно.

Естетичне виховання дітей у сім'ї органічно вплетене в загальний уклад її життя. Побутова праця важлива не тільки як перша форма трудової діяльності дитини, але й як джерело формування її естетичного ставлення. Стежачи за охайністю квартири, треба не забувати і про красу її оформлення. Важливо, щоб у дитини була вихована саме потреба будь-яку справу робити творчо, красиво, зі смаком. Позбавляючи дітей побутової праці, батьки не враховують, що в турботах у домі зароджується таке почуття, як любов до рідної оселі.

Сучасний побут обов'язково включає в себе естетичний елемент. Він проявляється і в художній цінності речей, що оточують людину вдома, і в тому, як вона вміє використовувати їх. Уміння зі смаком організувати свій побут формується насамперед у сім'ї. Діти сприймають вплив предметного оточення часто підсвідомо, не замислюючись із приводу його особливостей. І за його зразком будуть у майбутньому організувати свій особистий побут.

Між зовнішньою і внутрішньою культурою є діалектичний взаємозв'язок. Добре, коли людина дбає і про зовнішню сторону культурності. Це впливає на піднесення рівня її загальної культури.

Особливе місце в зовнішньому вигляді людини належить її одягу. Він захищає від холоду, спеки, дощу. Але одяг і виховує. Красиве зручне вбрання створює мажорний настрій, вселяє впевненість. Цілком природне бажання дітей мати красиві речі. Спираючись на це, дітей треба передусім привчати до охайності, одяг має бути зручним, відповідати призначенню. Діти зазвичай приходять у школу охайні. Але одна справа, коли за цією акуратністю - материнська праця, а зовсім інша - коли власна старанність дітей. Культурна людина завжди зі смаком одягнена. Розумними гігієнічними й естетичними потребами зумовлені вимоги постійно дбати про чистоту свого тіла, білизну, одяг, взуття, житла і робочого місця. Причому важливо, щоб це стало природною потребою людини.

Культура одягу включає вміння створити свій стиль відповідно до особливостей фігури. Коли в людини немає чуття міри – це прояв несмаку.

Елегантність, культуру одягу зумовлюють не окремі речі, а їх ансамбль, гармонія.

Уміння вдягатися – своєрідне мистецтво, якому вчаться поступово, і важливу роль тут відіграє сім'я, яка має вчити цьому дитину ще в дуже ранньому віці.

Особистий побут сім'ї неодмінно включає в себе традиції. Це уставлені в родині норми, звички, правила життя. Вони закріплюються в побуті, наслідуються дітьми. Від сімейних традицій пролягають шляхи і до суспільних. Хіба не батьки першими виховують у дітей пошану до праці, непримиренність до зла? Естетичними традиціями називають ті сімейні традиції, які вчать жити і творити за законами краси. Естетичні традиції стосуються побутових справ, дозвілля, в них відображається ставлення до людей, природи, предметного світу.

Сімейне виховання обов'язково має бути з переживанням радості. Високе моральне й естетичне задоволення відчувають діти, коли вони приймають дома своїх гостей - однолітків. До зустрічі треба підготуватися, і завдяки цьому в дітей формується потреба робити приємне, радувати їх.

А з яким інтересом готує малеча своїм батькам різні дрібнички в дні свят! У них вкладає дитина і любов, і вміння. Усе це батьки обов'язково високо оцінять. Але разом із дітьми ростуть і їхні потреби, тому важливо, коли в дитини виникає бажання приносити людям радість, задоволення. Моральні та естетичні традиції сімейного життя приносять радість і задоволення всім членам родини.

Естетична культура особи проявляється у взаєминах, у ставленні до тих, із ким вона пов'язана в праці, навчанні, в час дозвілля. Від культури цього спілкування залежить багато: настрої людини, її самопочуття і працездатність.

Стосунки в сім'ї вимагають вихованості. Це поняття включає і ввічливість, і тактовність, і повагу, і чуйність. Вихованість – необхідна цінна якість людини. Краса взаємин - вияв не просто вихованості, а духовної щедрості, благородства, душевної делікатності людей. Невихована людина нерідко самовпевнена, переоцінює себе, не терпить заперечень. Вона й естетично не розвинена, оскільки емоційно нечутлива до чужого горя та радості. Відсутність емоційної

чутливості може не тільки позбавити доброго настрою, вивести з рівноваги, а й нанести болючу душевну травму. Серцево-судинні хвороби, розлади нервової системи найчастіше бувають там, де людина зустрічається з байдужістю, черствістю, злом.

Дитина виховується змалку, з перших років життя батьки вчать її бути привітною, ввічливою, уважно слухати старших, дякувати за послугу. Спільне життя в сім'ї вимагає атмосфери доброзичливості та привітності.

Ранок... Маленький Славко тільки розплющив оченята, а його вже зустрічає ласкава посмішка батьків, тепле «Доброго ранку, синку!». Прості слова, а в них - любов, доброта. І хлопчик вчиться бути таким же до рідних, товаришів, привітним, уважним до незнайомих людей. Треба, щоб це закріплювалось у вчинках дитини, усвідомлювалось нею. Доброзичливість, чесність - найперший внесок у культуру взаємин.

Культуру сім'ї певною мірою характеризує ввічливість у ставленні її членів один до одного. Ввічливість - це не просто дотримання певних норм поведінки, а й прояв поваги до людини. Ввічливий завжди готовий прийти на допомогу, не образить грубим словом, намагається не заважати іншим. Ввічливість невіддільна від поваги до людини, тактовності. Такт передбачає розуміння особливостей ситуації, відчуття чужого болю і радощів. У взаєминах із дітьми батьки теж мають бути тактовними. Але зовнішня культура не може замінити культури внутрішньої. Отже, культура поведінки має відбивати переконаність людини, її моральні принципи і норми. Культура поведінки – це єдність поведінки і ставлення. Сутність вихованості характеризують душевне тепло, чуйність у взаєминах, готовність прийти на допомогу, поступитися своїми інтересами заради колективу, загальної справи.

Взаємини батьків і дітей мають бути тактовними. Адже в дітей є свої труднощі, прикрощі, радощі. Треба підбадьорити засмучену поганою оцінкою дитину чи підтримати, коли вона програє у змаганні. Краса людини, її культура несумісні з егоїзмом чи споживацьким ставленням до життя. Адже вихованість пов'язана зі скромністю. Скромна людина не хизується своїми заслугами,

поважає інших, їхню працю, особисте життя, світ почуттів та думок. Виховуючи в дитині скромність, слід вчити її не переоцінювати себе, зважати на критику товаришів та старших. Діти дуже тонко відчують, коли дорослі до них ставляться зверхньо. Відстоюючи себе, свою людську гідність, вони часто потрапляють у конфліктні ситуації, які ускладнюють їх виховання.

Культура людини виявляється не лише в її інтелектуальному розвитку, а і в глибині та багатстві емоційного світу. Пізнаючи життя, спілкуючись, працюючи, кожен переживає радощі й печалі, захоплення, гнів. Емоційна культура - запорука багатства духовного життя особистості, вона збуджує потужну енергію в людині, надихає її на творчість. Емоційна сфера має велике значення для людини. Почуття треба виховувати, вчити дітей чуйності, доброзичливості, формувати в них емоційну чутливість. Пізнана в дитинстві радість дає людині силу і насагу в житті. Емоційний досвід нагромаджується в дошкільному віці. Кожний вік дитини вимагає особливого підходу до виховання почуттів. Маленькі діти відзначаються безпосередністю емоцій і почуттів. Вони радіють сонцю, квітам, новій іграшці, вбранню. На основі такого емоційного ставлення виникають і естетичні переживання, які виявляються в потягу до яскравого, в захопленні, милуванні красивим. Важливо, щоб змалку діти пережили естетичні почуття, викликані ставленням до людей. У дошкільників необхідно розвивати потребу робити добро батькам, близьким. Часто оточена в сім'ї турботою та любов'ю дитина позбавлена цієї можливості, звикає до того, що вона в центрі уваги, що все краще призначене їй. Це породжує егоїзм, споживацьке ставлення до життя. Щоб запобігти формуванню егоїстичних почуттів, дитину треба включати в домашні справи, давати їй посильні доручення.

У сучасній науці висловлюється думка про те, що емоційно збіднене дитинство, позбавлене ласки, доброти, негативно позначається на загальному, особливо моральному розвитку особи. Де немає любові, там проростає коріння жорстокості, агресивності, замкненості, відчуженості. Щоб установити, що сприяє формуванню добрих гуманних якостей, а чому проростають коріння

поганого, треба проникнути у світ дитячих почуттів. Необхідно знати, що хвилює дитину, до чого вона байдужа.

Людина має вміти ослаблювати негативні емоції, знижувати напруженість. Негативні емоції шкодять здоров'ю людини, вони позначаються на діяльності внутрішніх органів, породжують неврогенні захворювання. Отже, емоційна культура необхідна людині. Без неї неможливий гармонійний розвиток особистості.

Емоційна культура людини пов'язана із самовихованням почуттів. Дитинство – той поріг, через які проходять всі людські почуття, зазначав К.Ушинський. У цей час складається й естетична культура почуттів. Відомий психолог О. Леонтьєв вважає, що естетичні емоції - це емоції особистості, вони виконують важливу функцію в розвитку смислової сфери особистості. Дехто думає, що естетичні переживання пов'язані лише з мистецтвом. Хіба мало прекрасного в природі, побуті? Чи не притаманна краса самій людині, її зовнішності та духовному світові, її праці, взаєминам? Життя сповнене естетичних переживань, які породжуються явищами навколишньої дійсності. Естетичні почуття поряд з інтелектуальними та моральними називають вищими людськими почуттями. З дитинства виносить людина в життя здатність естетично переживати. Особливо важливі в розвитку цих переживань дитячі роки, коли особистості властива безпосередність сприймання. Естетичні почуття поглиблюють пізнання людиною світу, дають їй можливість пережити особливу безпосередню радість. Джерелом формування естетичних, як і всіх інших почуттів, є навколишня дійсність, природа, люди, мистецтво.

6. ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ.

Культура сім'ї, народу твориться національною мовою. Рідна мова – це саме життя, найяскравіший прояв національного буття народу, його єдина універсальна скарбниця духовних надбань. Рідна мова – це самобутній спосіб мислення, оригінальний засіб пізнання дійсності, творчості народу. В цьому

унікальність, оригінальність і неповторність кожної мови як явища цивілізації. Окрім цього, рідна мова – це, природний вихователь, «найбільший педагог», «цвіт духовного життя» (К. Ушинський).

Видатний педагог вважав, що в процесі оволодіння скарбами рідної мови в ранньому віці формується «корінь духовності», який не можна підмінити іншим коренем. Коли діти виховуються іншою мовою, це суперечить природі дітей, закономірностям навчання і виховання. Коли інша мова витісняє рідну і в процесі виховання, це відчужує дітей від найсвятішого – материнського, батьківського. Відчуженість (повна або часткова) від рідної мови веде за собою відчуженість від моралі, культури, історії не лише рідного, а й інших народів. Тому рідну мову називають матір'ю всіх мов, з якими знайомиться чи вивчає людина протягом життя.

Рідна мова, усна народна творчість, види народного мистецтва, національні традиції, народні ігри – все це належить до вікових надбань народної педагогіки. Материнська пісня, бабусина казка, батьківська настанова, дідусева розповідь про героїчне минуле, природа, національні традиції і звичаї є тими вічно пульсуючими, невичерпними першоджерелами, які живлять цілющою життєвою снагою серце й душу кожної дитини. Як твердить відомий чуваський педагог Т.Н.Волков, «народна педагогіка – порятунок дітей від бездуховності». Саме в сім'ї закладаються основи людяності, корінь духовності, фундамент особистості. Батьки – головні вихователі дітей. Ще з далеких дохристиянських часів народ славить силу і міць, велич і красу свого роду-племені, родини, оспівує їхні високі моральні якості в піснях, прислів'ях і приказках: «Немає краще в світі, як рідня», «Велика родина – рідна Батьківщина».

Найпочеснішу і найважливішу роль у вихованні дітей народна мудрість відводить матері й батькові. У цивілізованих народів у великій пошані виховання усної народної творчості. Засвоюючи колискові пісні, казки, прислів'я, приказки, думи й інші багатства фольклору, діти щедро черпають із них емоційно-моральні, естетичні цінності. Адже у фольклорі відтворено весь культурно-історичний досвід народу. У засобах фольклору – глибокі й теплі

родинні стосунки, всеперемагаюча любов до рідної землі, звитязна слава батьків і дідів, прославлення мистецьких традицій родоvodu, всього народу. Особливу виховну силу фольклор має тоді, коли діти самостійно відшуковують і дописують старовинні пісні, легенди, перекази рідного краю. Натхненні перлинами народної творчості, діти починають свідомо творити власний фольклор (дитячу субкультуру), тобто стають продовжувачами творчих традицій рідного народу.

Від рівня духовної культури сім'ї залежить і рівень культури, вихованості дитини. Культура сім'ї насамперед визначається тим, чи шанують батьки своїх предків, один одного, чи бережуть честь свого роду, родини. Кожна родина має дотримуватись заповітів батьків і дідів: берегти рідну мову, вивчати історію народу, розвивати національне мистецтво, жити за принципами народної моралі, краси. Традиції та звичаї кожної сім'ї повинні творчо формувати народну культуру. Кожна дитина має глибоко знати фольклор, народні танці, музику, вміти вишивати одяг, рушники, відзначати дати народного календаря, розуміти народні символи та інше. Значний виховний вплив на дітей має житло, оформлене в народному дусі. У сімейній бібліотеці - книги, насамперед із проблем історії, культури рідного та інших народів.

Глибокі почуття любові до батьківського дому, рідного краю споконвіку виховували в дітей символи-обереги етнічної пам'яті (верба над ставом, калина в лузі, тополя край дороги, соняшник на городі, картина козака на стіні та інше). Сприяє розвитку творчої уяви, поглибленню живої пам'яті поколінь художньо-образна система виховання. Наш народ протягом віків виробив стійку традицію формувати національну свідомість, духовність засобами художнього відображення дійсності. Коли у високій художньо-образній формі розкривається почуття, емоційно-естетичні цінності, ідеали, в дітей успішно розвиваються емоційні, інтелектуальні та вольові якості. Художньо-образний вплив на дітей сприяє вихованню в них не лише національної свідомості, а й емоційного досвіду, типу поведінки, способу життя.

Українці мають багатющу спадщину народного і професійного національного мистецтва. Воно високо цінується у світі, зокрема його різноманітні напрямки і стилі, жанрові багатства, змістовність і витонченість образного відображення життя. Художньо-образне відтворення золотих нив пшениці та блакиті неба, вишневих садів і зелених дібров, ранкових і вечірніх серпанків, героїчних подій та явищ, історії, моральних чеснот людини, вічно живих духовних цінностей культури емоційно впливає на дітей, пробуджує і розвиває в них суспільно корисні потреби, благородні мотиви, надихає на добротворення, формує високі якості особистості, її цілісність. Художні образи служать високій меті: глибше і правдивіше розкривають життя, його гармонійність і багатогранність, забезпечують яскравість зображення дійсності, її краси, допомагають передати від покоління до покоління духовні цінності.

Лекція 4

Тема: НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ У ВИХОВАННІ.

План

1. Український народ - це неперевершений педагог.
2. Перші ігри та іграшки в Україні.
3. Чарівний світ дідівських знань про природу і світ.
4. Народні традиції у вихованні малюків.
5. Неперевершений виховний вплив народної педагогіки на дітей.

Література

1. Бушелева Б.В. Поговоримо про виховання. –К., 1980.
2. Культура сімейних відносин. – К., 1990.
3. Сухомлинський В.О. Листи до сина. – К., 1991.
4. Сухомлинський В.О. Залишити себе у людині: Вибрані педагогічні твори.– Т.3. – К., 1990.

1. Народні прикмети, обряди, традиції, ніби згусток народної мудрості, джерело, з якого ми маємо черпати свої знання. Вони - неперевершений педагог, який повинен увійти в наше життя, життя наших дітей; увійти і відродити українську культуру, мистецтво, відродити нашу духовність, національну гідність.

Протягом століть люди навчилися спостерігати, запам'ятовувати і лишати в повсякденні лише ті повір'я, які найточніше відповідали дійсності. Першою іграшкою в Україні була іграшка з сиру. Його присушували, варили в маслі й не страшно, а дуже добре, якщо дитина брала таку іграшку в ротик, тому що речовини, які вона виділяла, дезінфікували ротову порожнину і сприяли розвиткові ясен. Були ще іграшки ганчір'яні та дерев'яні.

Перші ігри, в які грали з дитиною, були ігри на кмітливість. Наприклад, «Знайди те яблуко, що сміється», «Чого грім з веселкою поляялись?», «Як сіється дощ?». Дитині доводилося відгадувати безліч загадок, запам'ятовувати багато прислів'їв, якими так і пересипана народна українська мова. «І все це так доречно і природно, неначе бондар вправив тугу клепчину в діжечку», - писав Василь Скуратівський.

Підросла дитина і починала гратися в ігри типу «квач», а потім в ігри зі словами, хороводи. Таких ігор досить багато збереглося до наших днів.

Та, напевне, найпоширеніша і найпопулярніша з українських хороводних ігор - «Подояночка», гра, які пов'язують із веснянками. Традиція святкування веснянки пролягає ще від дохристиянського періоду, коли наші пращури поклонялися міфічним богам – Ярилові, Перунові, Дажбогові. Язичники вірили в чудодійство природних сил – сонця, місяця, блискавки, дерева, річки. Вважали, що з пробудженням природи має необхідно народитися Новий рік, нове щастя. Тому з приходом весни люди збиралися на галявинах, співали, водили хороводи, грали в різні ігри. Цей обряд справляли по всій Київській Русі, але зберігся він тільки в Україні. Для танцю «Подояночка» старші дівчата робили велике коло, а менші всередині створювали ще одне, трохи менше. - А де наша подояночка? - запитував хтось із дівчат. - Ось вона! І посеред кола з'являлась дівчинка. Вся вона була прикрашена квітами та молодими вербовими гілочками. На цю роль вибирали найкрасивішу і наймолодшу дівчину. Вона присідала всередині кола, розправляючи поділ — низ спідниці (звідси і назва танцю). На тому місці, де сиділа подояночка, потім розпалювали багаття, попередньо зірвавши квіти. Ті квіти роздавали хворим, сиротам, бо вони вважалися святими, цілющими. Зберігала їх подояночка, щоб роздавати всім, хто попросить: «Подол — подояночка, дай мені квіточку, щоб я мала здоров'ячко, що я мала тобі віддала».

Традиційно в Україні діти молодшого віку грали в ігри малої та середньої рухливості. А після 9-10 років починали грати в рухливіші ігри. Це, звісно, не нав'язувалось дитині. Просто все життя було побудовано так, що до цього

спонукало. Поки дитина мала — провідником у пізнанні навколишнього чарівного світу були її батьки чи бабуся з дідусем. І вони насамперед намагалися передати дитині свій багатий життєвий досвід, навчити дитину бачити і відчувати красу природи. Адже від цього всього безпосередньо залежав їхній добробут та й саме життя. Наші пращури жили серед незайманої природи і були тісно з нею пов'язані. В її оточенні й формувався їхній світогляд, любов до природи.

От дорослі й намагалися це вкласти в чисті дитячі душі, передати їм звичаї своїх предків.

Наприклад, у букет зазвичай ставили лілею і півники. А квіти можна було зрізати лише тоді, коли на куші не менше 3 квіточок. А коли букет висихав, польові квіти клали до узвару. Особливо шанобливо ставилися до дерев. Вербу, скажімо, вважали святим деревом, символом весни, нового року - бо вона розвивалася найперша. А гілки верби дезінфікували воду, за допомогою вербової гілки можна знайти джерело. З верби були зроблені перші вулики для бджіл, бандура – знаменитий український інструмент. До сосни взагалі ставились, як до живої істоти. Якщо вдома були складні стосунки, жінка йшла до сосни, обнімала і просила:

Сестро — сосно, будь моєю.

Будь моєю, шануй мене.

Шануй мене, як я тебе.

У хаті злий дух завівся.

Треба його вигнати.

А потім треба зламати гілочку сосни, зірвати стеблину безсмертника та барвінка і той букет поставити в хаті. Він принесе мир і спокій у дім. Звісно, наші предки не могли не зрубувати дерева, бо з них робили багато речей домашнього вжитку. Але робили це обдумано і використовували по-господарському, цьому слід навчитися і нам і навчити наших дітей. Вважали, що із сосни найкраще будувати хату. Але сосну зрубували лише тоді, коли місяць серпом — тоді її шашіль не поточить і гниль не візьме. Пеньки, які

залишалися, стояли 5-10 років, потім їх корчували, а під корінням збирали бурштин (янтар), із нього робили прикраси та перемелений добавляли в корм худобі. А з самого пенька виготовляли дьоготь.

Таке ж уважне й шанобливе ставлення було і до тварин. Ось які слова можна прочитати в «Легендах Петра Покровського», що зберігаються в Києво-Печерській Лаврі: «Іди, корівко, на пашу нашу, на пашу нашу та будь здоровою. Набери молочка та й нам принеси».

Дуже уважно наші предки спостерігали за птахами. З ними було пов'язано багато прикмет.

Якщо взимку зранку синичка пищить – вночі похолодає, а якщо горобці цвірінчать – буде відлига.

Якщо ворони дуже розкаркались – на мороз, гуртами літають – на снігопад, вмощуються на нижніх гілках - на вітер.

Якщо соловейко замовкне десь 25 червня, кажуть: «Соловейко ячмінним колосом удавився», бо в цей час дозріває ранній ячмінь.

А якщо жито вистигає – соловейко своїм співом зустріне перший колос.

Особливою любов'ю користується в нашого народу лелека. Його називали чорногуз, гайстер, бусол, веселик і навіть чоловічим ім'ям Іван. Про лелек є багато легенд і казок. Ось одна з них.

Коли вперше бог поселив людину на Землю, він доручив їй однести на край світу лантух, у якому була зібрана всяка нечисть. Перед тим як відправити чоловіка в дорогу, бог попередив, аби він не розв'язував мішка. Але чоловік не послухався: сівши перепочити, він таки поцікавився, що там є? Але тільки-но він розв'язав зашморг, як звідти розповзлося навсебіч усіляке гаддя – вужі, жаби, гадюки. «Оскільки ти не послухав мене, – розгнівався Бог, – я перетворю тебе в птаха і будеш ти все життя виловлювати випущену на волю нечисть». Ось так і ходить людина в образі лелеки болотами, визбируючи плазунів.

У народі вважалося за тяжкий гріх зруйнувати гніздо чи поглумитися над птахом. Бо кажуть, що він може навіть хату спалити. Якщо лелека вночі кричить – відчуває біду. А ще кажуть, що птах той селиться тільки біля добрих

людей, злих він оминає. Лелека возить на собі соловейка в теплі краї. Та не по своїй волі, він навіть уночі вилітає, щоб соловейко не бачив, але й той хитрий, підожде лелеку та й умоститься на голові чи крилі. А ще в народі кажуть: «Якщо побачиш, що лелека летить, треба три рази присісти, прикрити коліна і сказати: «Хай лелеці буде на політ, а мені на здоров'я, лелеці трава та роса, а мені здоров'я». І тоді не будуть у вас боліти ноги. До речі, тільки лелеку можна було назвати людським ім'ям, а інших тварин чи птахів – заборонялось. Бо вважали, що ім'я має магичний вплив на людину, на все її життя. Кожен день року мав свої, чоловічі й жіночі імена, і коли народжувалася дитина, їй давали неповторне ім'я, речення по назвах цих місяців, і не слід нам забувати, що ім'я дитини -це слово, яке вона найчастіше чує у своєму житті. І від того, як ми вимовляємо його, який зміст у нього вкладаємо, залежить, який відбиток воно накладає на характер дитини, а можливо, і на її життя.

Виховуючи маленьку людину, не можна забувати про джерела народної педагогіки, про їхню роль у вихованні малюків. З давніх-давен, з дідів-прадівів у народі відомо: якщо народжувалася слабка, млява дівчинка, їй готували калинову люльку, якщо жвава - ясенову. Стелили в неї пшеничну соломку.

Якщо народився слабенький хлопчик, батько чи дідусь готував тополеву колиску, ще й обов'язково з тополі, яка виросла біля оселі, бо вона буде найсприятливіша для нього. Здоровому, живому хлопчику – кленову колиску, у яку стелили житню соломку.

А мати готувала дитині повивальні рушники і материнську подушечку із 4 трав - материнки, чебрецю, череди і м'яти. Хлопчикам ще добавляли хміль (тільки 5 шишечок, а після 7 місяців - 7-12).

Люльку колисали з півночі на південь. Якщо дитина погано спала, над колискою чіпляли гілочку з шишечками хмелю, хлопчикам у підгузок клали квіточку волошки. Під час купання ручки і ніжки дитини схрещували, щоб страшна сила пішла від дитини і вона була здорова. Потім дитину клали на ліву долоню і проводили правою по тілу від голови до ніг, це посилювало кровообіг, допомагало правильному розподілу енергії, а материнська енергія допомагає

дитині боротися за своє життя. Тримаючи дитину на долоні після купання, обливали її узваром трав (льон, череда, яблуко), зимою – ще й ложка меду, а потім обтирали рушником.

Дитині завжди давали поплакати, але плакати без надриву. Якщо дитина плаче у-ау-а, – то страшний плач. Під час плачу відбувається розгортання легень, підготовка апарату до звукомови. Тільки коли дитина переплаче, її починали колисати й обов'язково співали колискову пісню. Вона має дуже велике значення і для розумового розвитку дитини, і для розвитку мови, бо коли в мозкові дитини збуджується центр пам'яті, він збуджує і центр мислення. Таким чином, дитина сама ще й не може говорити, але спілкування з нею, співання колискових пісень сприяє розвитку її мови, спонукає до раннього початку мовної діяльності. Деякі вчені навіть стверджують, що тільки колисанка, завдяки особливому поєднанню звуків, сприяє правильному розвитку мовного апарату дитини.

Не забуде погладити мати і дитячі ніжки, особливо ахіллесове сухожилля і подушечки пальців та ступні, адже ноги також зв'язані з усіма внутрішніми органами.

Дитину тримали тільки в горизонтальному положенні. І тільки-но з'являвся перший зуб, можна було брати вертикально. Починала дитина сидіти, давали їй у руки качалочку і піднімали спочатку на палець від подушечки, потім на кулак, згодом до ліктя. З 8-10 місяців давали товстішу качалочку і починали вчити ходити. Дитина повинна була обов'язково бути обличчям до матері, щоб ішла, дивлячись у її очі та на губи, щоб відчувала материнську підтримку. І завжди, коли дитині боляче чи страшно, її будуть гладити по голівці (під таким тендітним захистом тут розташований мозок, а лагідне погладжування по голові - це своєрідний масаж, яким найшвидше вдається зняти нервову напругу, стрес). А коли дитині піде 3 дні на 12 місяць, ще до сходу сонця легшою прокинеться мати чи бабуся. І в ранковому мороці та сонній тиші хати проведе малу дитину до порога. І це будуть перші кроки в житті маленької

людини, бо вона більше не буде боятися ходити. А ті перші самостійні кроки закарбуються в дитячій пам'яті навіки, як життєві віхи.

На вулиці дитину водили спочатку по призьбі, яка була змащена рудою глиною. До складу глини входила незвичайна фарба, яка дезінфікувала ступні та мала дивовижний лікувальний вплив на організм. Про склад цієї глини була написана робота, яка зникла під час війни.

Чому в Україні батьків називають мама і тато? Ходять чутки, ніби слово «мама» першою винайшла княгиня Ольга – дружина віщого Олега. Вона уважно прислухалася до перших звуків, які чулися з вуст маленької дитини, а потім сказала, що слово те вона прочитала на вустах дитини: «Вслухайтесь і ви – почувете слово «мама».

Є цікава легенда про походження слова «тато».

Жили в лісі батько й мати. Було в них два сини. Та такі пригожі були батьки, такі гарні, що приходила лісова мавка милуватися їхньою красою. Милувалася батьком і промовляла: «Та-та гарний, тата гарний». Так і діти стали на батька говорити «тато».

У народних обрядах, традиціях, святах зібрано досвід багатьох поколінь наших предків. Вони прийшли не від церкви, як дехто помилково думає, а народилися задовго до прийняття в нас християнства. Церква тільки прилучила їх до себе, розумно використала. То чому ж ми забуваємо, а подекуди і цураємося своєї культури? Адже народні традиції, обряди розкривають характер народу, вчать мудрості, любові до рідного краю. Бо прийшла вона не з далекої Візантії чи Китаю, а народилась у нас, має місцеве коріння. Кожне свято чи обряд безпосередньо пов'язані з природою, хліборобством, сподіваннями на щедрий врожай і статки, родинну злагоду.

Лекція 5

ТЕМА: СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ.

План

1. Виховання в сім'ї.
2. Вплив сімейного виховання на процес розвитку дитини.
3. Типи неправильного сімейного виховання.
4. Головні мотиви вступу до шлюбу.
5. Причини, що викликають порушення сімейних відносин.

Література

1. Ковалев С.В. Психология семейных отношений. – М., 1987.
2. Личко А.Е. Подростковая психиатрия. – М., 1988.
3. Моргун В.Ф., Седих К.В. Делинквентний подросток. – Полтава, 1995.
4. Спиваковская А.С. Профилактика детских неврозов. – М., 1988.
5. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – Л., 1990.
6. Афанасьева Т.М. Сімейні портрети. – К., 1990.
7. Добрович А.Б. Милі мої жінки. – К., 1987.
8. Ковальова М. О. Мікроклімат сім'ї. – К., 1991.
9. Культура сімейних відносин. – К., 1990.

1. Сім'я становить собою об'єднання давніше, ніж сама історія. Ця соціальна одиниця існує сьогодні в усіх частинах світу. Дивлячись назад, можна помітити ознаки існування сім'ї у всіх цивілізаціях, дані про які донесла до нас історія. Найдивніше те, що найважливіша роль сім'ї в житті людини сприймається як дещо само собою зрозуміле. З одного боку, прожиті тисячоліття – достатній термін, щоб звикнути до цього фактора, з іншого – кожне покоління знову і знову це усвідомлює.

Сім'я з самого початку включала в себе не тільки батька, матір та дітей. Сім'я – це все домашнє господарство, яке функціонує як єдине ціле, разом із людьми,

що співіснують під одним дахом або залежать від влади однієї людини. Крім суто сім'ї сюди належана численна рідня, слуги, раби і навіть собаки. Така сім'я становить собою групу людей, що об'єдналися з метою ефективного соціального регулювання або управління. Історія засвідчує, що склад сімейної групи значно залежить від соціального та економічного устрою, образу життя в цілому.

Сімейні узи існують завдяки комплексу головних факторів, біологічних, психологічних, соціальних та економічних. З біологічної точки зору, сімейні узи обумовлені спільними для жінки і чоловіка потребами в любові, бажанні продовжити рід, а також довгим періодом залежності дитини від батьків. Із психологічної та соціальної точок зору, члени сім'ї об'єднані взаємозалежністю для задоволення своїх емоційних потреб. Економіка пов'язана із задоволенням матеріальних потреб. Із генетичної точки зору, сім'я становить собою продукт соціальної еволюції. Сім'я вчора і сьогодні - це різні системи, сім'я майбутнього, в свою чергу, буде відрізнятися від нинішньої. Структура сім'ї поступово змінюється залежно від соціальних та культурних змін. Той факт, що сучасна сім'я являє собою більш вільну у всіх відношеннях групу, ніж будь-коли в минулому, певним чином зумовлений соціальними та економічними перебудовами. Наприклад, жіноча емансипація почалася з початком промислової революції. Суспільство моделює форму і функції сім'ї з метою її максимальної соціальної ефективності. Таким чином, сім'я є живою, гнучкою системою, що постійно розвивається та змінюється, чутливо реагуючи адаптаційними змінами на впливи зовнішні та внутрішні.

У рамках інтегративного підходу сім'я розглядається як цілісна система. Подібно до всіх живих систем сім'я тяжіє як до збереження зв'язків між елементами, так і до їхньої еволюції. Сім'я як жива система обмінюється інформацією та енергією із зовнішнім середовищем (Prigogin I., 1991. Minuchin S., 1974, Fichman H. S., 1981). Коливання, внутрішні та зовнішні, зазвичай супроводжуються реакцією, що повертає систему до її стійкого стану. Але коли коливання підсилюються, в сім'ї може настати криза, трансформація якої виве-

де систему на новий рівень функціонування. Протягом свого існування сім'я проходить через природні «кризи розвитку»: вступ до шлюбу, відокремлення від батьківської сім'ї, вагітність матері, народження дитини, вступ дитини до дошкільного та шкільного закладів, підлітковий період у житті дитини, закінчення нею школи та вибір свого шляху, розрив із батьками, вихід на пенсію тощо. Якраз на цих етапах сім'я виявляється нездатною вирішувати нові проблеми старими засобами і це викликає необхідність ускладнювати пристосувальні реакції.

Е. Картер та М. Макгодрік виділяють шість стадій життєвого циклу сім'ї:

- 1.Рання дорослість за відсутності прив'язаностей.
- 2.«Придбання» нових родичів у результаті шлюбу.
- 3.Сім'я з маленькими дітьми.
- 4.Сім'я з дітьми-підлітками.
- 5.Відхід дітей та подальше життя.
- 6.Сім'я в кінці життя.

2. ВПЛИВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК ДИТИНИ.

Члени сім'ї обмінюються численними потоками емоцій різної інтенсивності, кожний з яких за відповідних обставин породжує зустрічні течії. Стиль емоційних зв'язків між будь-якими двома членами сім'ї розвивається самостійно, хоча постійно відчуває вплив інших емоційних міжособистісних стосунків у сім'ї. Мінливе багатобарв'я різнонаправлених потоків емоцій визначає перемінну, насичену всіма відтінками емоційного досвіду «сімейну атмосферу», на фоні якої розвивається особистість та соціальні патерни реагування дитини. Отже, характер дитини визначається процесами, через які вона повністю або частково приймає чи відкидає сімейну атмосферу.

Сім'я виконує свої функції за допомогою певних механізмів – структури сімейних ролей, підсистем та меж між ними. Структура сімейних ролей приписує членам сім'ї що, коли, як і в якій послідовності вони повинні робити, коли вступають у стосунки між собою. У гармонійних сім'ях структура

сімейних ролей цілісна, динамічна і має альтернативний характер. У випадках неможливості задовольнити потреби в рамках структури, що склалася, члени сім'ї шукають альтернативні варіанти сімейних ролей. У 66% сімей, в яких проживали підлітки з межовими нервово-психічними розладами, спостерігалася або структура жорстко фіксованих ролей, або її відсутність як така. Патологізуючими сімейними ролями (Ейдемільер Е. Г., Юстицький В. В., 1990) вважаються такі, що через свою структуру та зміст психотравмуюче впливають на членів сім'ї.

Сімейні підсистеми – це більш диференційована сукупність сімейних ролей, яка дозволяє вибірково виконувати певні сімейні функції, забезпечити життєдіяльність сім'ї. Характер батьків суттєво змінюється в процесі взаємної адаптації у власній сім'ї. Може спостерігатися перенесення ставлення батьків до дитини з їхнього особистого дитячого досвіду або за його неприйнятності, виробляється інше, протилежне ставлення до своєї дитини. Конфлікти між батьками породжують у дитини тривогу. Коли батьки люблять одне одного, дитина відчуває любов до них обох. У той же час, коли батьки одне одного ненавидять, дитина змушена брати сторону одного з них, що породжує страх втрати любові відторгнутого з батьків, страх проявів його ворожнечі. У деяких випадках мати занадто поглинена собою, щоб проявляти теплоту в ставленні до чоловіка і дітей, або вона присвячує себе чоловікові, не приділяючи при цьому достатньої уваги дітям.

Дуже важливим є розподіл влади в сім'ї: ані занадто слабкий, ані занадто домінуючий із батьків не може позитивно вплинути на емоційний розвиток дитини.

Сім'я, в якій ми виховувалися, багато в чому визначає нашу поведінку та установки. Порушення в системі сім'ї породжують низьку самооцінку і захисну поведінку, тому що людина все одно буде намагатися підвищити самооцінку та оберігати її від нападок ззовні.

Сім'ї поділяють на гармонійні та негармонійні.

Гармонійні - це такі сім'ї, де зв'язки між членами родини емоційно насичені, а сімейні ролі взаємно доповнюють одна одну, де ніхто із членів сім'ї не узурпує владу та функції іншого і не ігнорує свої функції. Негармонійні сім'ї поділяються на деструктивні; ригідно-псевдосолідарні; сім'ї, що розпадаються; сім'ї, що розпалися, та неповні сім'ї.

Деструктивні сім'ї відрізняються відсутністю взаємодоповнення, солідарності та взаєморозуміння між членами у вирішенні життєво важливих проблем, вираженою автономією окремих членів сім'ї, що заважає приймати колективні рішення. Такі сім'ї характеризуються нерівномірністю або відсутністю емоційних контактів. Немає поняття «Ми», є декілька «Я».

Ригідна псевдосолідарна сім'я характеризується безумовним домінуванням одного із членів сім'ї та пасивною залежністю інших членів сім'ї. У цих сім'ях існує жорстка фіксація певних соціальних ролей, відсутність емоційного тепла.

Сім'я, що розпадається, – це сім'я, де загострилася конфліктна ситуація та зріє розпад, наприклад, батьки знаходяться на порозі розлучення.

Сім'я, що розпалася – це сім'я, де один із батьків пішов із сім'ї, може мати вже іншу сім'ю, але контакти тією чи іншою мірою зберігаються.

Неповна сім'я— це така, де один із батьків повністю відсутній.

У негармонійних сім'ях дитина отримує обумовлену любов – любов як нагороду за слухняність та прояви певних якостей. Дитина в такій сім'ї постійно боїться не виправдати очікування батьків та має сумніви щодо їхньої любові; це породжує в дитини комплекс меншовартості. У негармонійних сім'ях спілкування частіше, ніж у гармонійних сім'ях, має характер диктату, опіки або невтручання. Диктат проявляється в постійних вимогах до дитини без урахування її почуттів, бажань та можливостей. Опікування проявляється в тому, що батьки забезпечують свої вимоги та потреби дитини, не дають розвинути її самостійності. Захищають від усіх труднощів, зусиль та клопоту. Невтручання - така система будується на незалежних стосунках батьків та дітей, за типом «сам по собі».

Для гармонійних сімей характерний вид спілкування – це співпраця. Цей вид спілкування полягає в умінні приймати спільні рішення з урахуванням інтересів дітей та дорослих. У кожного є свої обов'язки, завдяки цьому долається природний егоїзм дитини, формується її адекватна поведінка. Гармонійне спілкування між батьками та дітьми побудоване на певних принципах: сприймання та прийняття дитини такою, якою вона є, розуміння унікальності кожної людини; - емпатія (співпереживання), уміння подивитися на проблему очима дитини; - конгруентність - щирість у проявах почуттів та адекватного ставлення дорослого до того, що відбувається з дитиною; - безумовна любов до дитини - за те, що вона існує.

Перша сімейна тріада - це мати - батько - дитина. Основа самоідентифікації закладається в дитини якраз у період спілкування її в першій тріаді. Немовля, чие виживання повністю залежало від інших, зростає в дитину, чия самоідентифікація походить із оцінок оточуючих. Таким чином, сімейні правила стають для людини «міркою» особистої значущості, коли дитина виконує ці правила, вона відчуває своє право розраховувати на любов та повагу. Продовжуючи в тому ж дусі, людина культивує одні й обмежує інші аспекти своєї неповторної особистості.

Негативні фактори, що впливають на атмосферу сім'ї, - це нав'язані ролі, заборони та жорсткі правила. І нереалістичні сподівання членів сім'ї стосовно одне одного. Нереалістичні неусвідомлені сподівання в подружжя: дружина думає, що чоловік стане для неї «батьком» (для чоловіка - дружина стане його «матір'ю») та буде виконувати всі бажання, буде відновлювати її (його) дитячі страхи та переживання; чоловік (дружина) мріє про те саме, що і вона (він); чоловік вселить у неї віру та повагу до своєї особистості; доповнить те, чого йому катастрофічно не вистачає; буде тією істотою, яку він буде звинувачувати у власних гріхах.

Нереалістичні сподівання з боку батьків до дітей: - дитина досягне чогонебудь визначного і викличе батьківські гордощі; дитина бажає того ж самого, що й батьки, і прагне до цього; дитина буде вдячна за те, що батьки для неї

роблять; дитина буде піклуватися про батьків; дитина покладе край їхнім подружнім сваркам.

В емоційному розвитку дитини існують певні критичні періоди, коли батьківське керівництво визначає життєво важливу сімейну атмосферу. І це має позитивний або негативний вплив на долю дитини. До цих періодів належать: відлучення від грудного годування, період виховування навичок охайності, народження брата або сестри, перше серйозне розлучення з сім'єю, особливо з матір'ю – перебування дитини в дитячому садочку, початок шкільного навчання, хвороба, смерть близької людини та ін.

Особливої уваги заслуговує поява в сім'ї ще однієї дитини. При цьому перша дитина відчуває загрозу своєму виключному становищу, дарованому батьками. Віднині старша дитина змушена ділити з «новоприбульцем» любов матері, їжу, житло, кімнату, іграшки – абсолютно все. Старша дитина схильна переживати дуже сильне почуття суперництва з малюком, може відчути себе відторгнутою, проявляє емоційні реакції ревності, заздрості, ненависті. Батькам потрібно в цей період бути дуже уважними, чутливими, зберігати живу цікавість до старшої дитини, в той же час приділяючи увагу новонародженому. Ще однією важливою тенденцією емоційного розвитку дитини є диференціація емоційного ставлення до статі та розвиток уявлень дитини про власну сексуально-статеву приналежність.

У нашій країні, в порівнянні з іншими країнами, сім'ї мають такі відмінні ознаки: – збереження форми патріархальної сім'ї, тобто сім'ї, що складається з кількох поколінь; - межі між підсистемами дифузні, погано структуровані, влада в сім'ї нерідко належить дідусям і бабусям; – у багатьох сім'ях у кількох поколіннях відсутні чоловіки, які також відсутні в багатьох виховних та суспільних закладах – дитячих садках, школах, університетах, лікарнях, поліклініках, де головними дійовими особами є жінки; –кілька поколінь залежать одне від одного не тільки духовно, а й матеріально, молоді сім'ї часто живуть спільно з родичами; – зруйнування попередньої комуністичної ідеології та відсутність нової, яка б допомагала виникненню почуття спільноти та

захищеності; скрутне матеріальне становище і відсутність сталих моральних цінностей призвели до того, що сім'ї легко розпадаються і діти опиняються на вулиці, стають легкою здобиччю кримінальних елементів, у сім'ях зростає рівень взаємної агресії.

3. ТИПИ НЕПРАВИЛЬНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Вседозволена гіперпротекція – це стиль батьківської поведінки щодо дітей, коли безконтрольність і вседозволеність поєднуються з бажанням батьків уберегти свою дитину від суспільного покарання. Такі стосунки можуть сформувати в дітей егоїзм, себелюбство, постійне бажання бути в центрі уваги.

Домінуюча гіперпротекція – це тип виховання, коли, з одного боку, батьки опікають дітей, тримають під суворим контролем їхню поведінку, понад міру захищають від надуманих та дійсних небезпек, а з іншого боку, нав'язують свою волю, свій спосіб розв'язання проблем; обмежують самостійність дитини, її почуття відповідальності, обов'язку. У дітей, вихованих у таких умовах, можуть сформуватися невпевненість у собі, несамостійність, страх перед відповідальністю.

Гіпопротекція – знижений рівень піклування з боку батьків. Крайня форма її прояву – повна втрата контролю над дитиною, коли батьки не тільки ігнорують духовний світ дитини, але й не виконують найелементарніших норм догляду за нею: дитина не нагодована, погано одягнена, не має умов для гри та підготовки уроків. Але найчастіше гіпопротекція проявляється недостатнім піклуванням та контролем, відсутністю цікавості батьків до вподобань і хвилювань підлітка.

Потураюча гіперпротекція. За такого виховання підліток опиняється в центрі сім'ї, стає об'єктом захоплення, завищених сподівань батьків. Більшість його вчинків сприймається без критики, найдрібніші бажання задовольняються, в багатьох справах батьки підкоряються рішенням дитини. У той же час для такого виховання характерне бажання батьків захистити від життєвих труднощів, стати на захист дитини в тих випадках, коли її егоцентричні потреби вступають у протиріччя з можливістю їх задоволення.

Виховання типу жорсткого спілкування з підлітком. У його основі лежить крайнє емоційне відчуження, неприйняття самого факту існування підлітка. В одних випадках жорстоке спілкування може проявлятися побоями, що нерідко мають характер катувань за дріб'язкові помилки або непослух. В інших - як спосіб розрядити афективний заряд, «відігратись» на слабшому за свій промах, невдачі.

В окремих випадках жорстоке спілкування може бути реакцією батьків на ранні прояви жорстокості й афективну напруженість дитини при формуванні в неї явно виражених рис характеру.

Виховання з протиріччями (П) - ситуація, в якій одні члени сім'ї стабільно дотримуються одних виховних прийомів, другі відстоюють і застосовують інший стиль виховання. Зміна виховних прийомів відбувається залежно від динамічності сімейного життя. Заміна одного типу сімейної дисгармонії іншими може призвести до заміни раніше застосованого типу виховання.

Виховання поза сім'єю набирає якостей негативного психогенного фактора лише у випадках позбавлення емоційного тепла, ласки, уваги з боку вихователів і жорсткого спілкування з боку однолітків. Зсув в установках батьків відносно підлітка залежно від його статі. Віддається перевага або чоловічим (ПЧЯ), або жіночим (ПЖЯ) якостям.

Проекція на підлітка власних небажаних якостей (ВНЯ).

Цей тип зумовлений таким порушенням виховання, як емоційне відторгнення, жорстоке поводження. Причиною такого виховання нерідко буває те, що в підліткові хтось із батьків ніби бачить риси характеру, які відчуває, але не визнає в самому собі. Це можуть бути агресивність, схильність до лінощів, потяг до алкоголю, негативізм, реакції протесту, нестриманість. Ведучи боротьбу з такими ж, справжніми чи уявними якостями в підлітка, батьки (найчастіше батько) мають із цього емоційну користь для себе.

Нерозвиненість батьківських почуттів (НЕП).

НЕП зумовлена таким порушенням виховання, як гіпопротекція, емоційне відчуження, жорстоке спілкування. Слабкість, нерозвиненість батьківських

почуттів часто зустрічається в батьків підлітків із відхиленням характеру. Зовні вони проявляються небажанням мати справу з підлітком, поганим розумінням його, поверхневим інтересом до його справ.

Фобія втрати дитини (ФВ).

ФВ зумовлена порушенням стосунків із підлітками у формі домінуючої гіперпротекції. «Слабке місце» таких батьків – невпевненість у собі, страх залишитися самотніми, перебільшення уявлення про «крихкість» дитини, її хворобливість та ін. Ставлення батьків до підлітка формувалося під дією страху втратити дитину. Цей страх примушує одних батьків тривожно прислуховуватися до будь-якого бажання дитини і намагатися задовольнити його (гіперпротекція); інших – піклуватися до дрібниць про дитину (домінуюча гіперпротекція).

Розширення сфери батьківських почуттів (РБП).

РБП зумовлене таким порушенням виховання, як гіперпротекція підлітка (домінуюча). Цей тип порушення взаємовідносин із підлітком виникає найчастіше тоді, коли подружні стосунки між батьками через які причини стають порушеними. Нерідко при цьому мати, рідше – батько, самі того чітко не розуміючи, хочуть, щоб дитина, а пізніше підліток, стала для них чимось більшим, ніж просто дитина. Батьки хочуть, щоб підліток задовольнив хоча б частину потреб, які у звичайній сім'ї мають бути задоволені в психологічних стосунках подружжя, – потреба у взаємній виключній «прихильності», частково – еротичні потреби.

Перевага в підлітків дитячих якостей (ПДЯ) — створення ролі «маленької» дитини.

ПДЯ зумовлена гіперпротекцією. У цьому випадку спостерігається спрямованість батьків ігнорувати подорослішання дітей, стимулювати збереження в них таких дитячих якостей, як безпосередність, наївність, грайливість. Для таких батьків підліток усе ще «маленький».

Розглядаючи підлітка як «іще маленького», батьки знижують рівень вимог до нього, створюючи гіперпротекцію.

Нерідко ставлення до підлітка з боку батьків зумовлюється не дійсними особливостями підлітка, а тими рисами, якими батьки наділяють його стать, «узагалі чоловіки» чи «взагалі жінки».

Виховальна невпевненість батьків (ВН).

Зумовлююче порушення виховання – гіперпротекція, або просто знижений рівень вимог до підлітка. Виховальну невпевненість батьків можна було б назвати «слабкою ланкою» особистості батьків. У цьому разі виникає перерозподіл влади в сім'ї між батьками і підлітком на користь останнього. Батько «підкорюється впливу» підлітка, поступається навіть у тих питаннях, у яких поступатись, на його думку, не можна. Це виникає тому, що підліток зміг знайти до свого батька підхід, знайшов його «слабке місце» й отримує для своєї ситуації «мінімум вимог - максимум прав». Типова комбінація в такій сім'ї - впевнений у собі підліток, який сміливо пред'являє вимоги, і нерішучий, який звинувачує себе у всіх невдачах із підлітком, батько.

Для визначення типу виховання використовується спеціальний опитувальник для батьків (Ейдемільер, Юстицький).

4.ГОЛОВНІ МОТИВИ ВСТУПУ ДО ШЛЮБУ

Спробуємо відповісти на питання: чому люди беруть шлюб? Як показують дослідження педагогів і психологів, соціологів, головним мотивом вступу до шлюбу є кохання і, як не жаль, матеріальні цінності. Але це не все. Вивчалася залежність міцності шлюбів від мотивів, за якими беруть шлюб. Були виділені три головні групи мотивів:

- шлюб з любові;
- шлюб за стереотипом (випадки, коли беруть шлюб тому, що «настав час»);
- шлюб із розрахунку;
- вимушені шлюби (вагітність).

Дослідники встановили, що доля шлюбів, які не склалися, але утворених із любові, ніяк не менша відповідних показників у інших групах. Виникає логічне питання: люди одружуються, переслідують певні цілі, а в результаті шлюби

розпадаються. У чому ж тут причина? За визначенням Р. Бормана, професора педагогіки з Німеччини, «шлюб — це щось більше, ніж організаційна форма спільного проживання двох людей різної статі». Він справедливо вважає, то подружня гармонія і щастя в сім'ї — це не просто доповнення до зареєстрованого шлюбу, а результат зусиль і чоловіка, і жінки. Кохання двох молодих людей може допомогти пережити багато ускладнень на початку подружнього життя, але якщо це кохання діяльне, усвідомлене, щире, а не егоїстичне.

Створюючи сім'ю, молоді люди мають розуміти, що, якщо вони хочуть дати щастя іншому, потрібно обмежувати і дещо змінювати свої смаки, звички, інтереси, самостійність.

5. ПРИЧИНИ, ЩО ВИКЛИКАЮТЬ ПОРУШЕННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Які ж головні причини, що викликають порушення сімейних стосунків? Можна коротко окреслити кілька найбільш вагомих чинників.

1. Розбіжність уявлень подружжя про головні сімейні цінності.

Педагоги і психологи виділили такі головні проблеми, які пов'язують із сімейними цінностями:

- а) проблеми, пов'язані з вихованням дітей;
- б) проблеми, пов'язані зі взаємовідносинами між подружжям (у тому числі й сексуальні стосунки);
- в) проблеми, пов'язані зі стосунками одного з подружжя з батьками іншого (зять-теща; невістка - свекруха);
- г) проблеми, пов'язані з «дефіцитом уваги» один до одного.

2. Порушення спілкування між подружжям.

У нещасливих шлюбах подружжя характеризується емоційною неврівноваженістю, критичністю до інших людей, намаганням командувати в сім'ї, карати, відчуженням — усім, що утворює негативний психологічний клімат.

Порушення спілкування може бути пов'язане з наявністю певних тем, що породжують конфліктну ситуацію. Мабуть, у кожній сім'ї можуть виникнути свої неприємні для обговорення теми. Це і плани на майбутнє, що не реалізовані, якась особливість характеру і поведінки (відлюдькуватість, скупість, надмірна дратівливість, фізичні недоліки і т. ін.).

Але є певні теми, спокійне обговорення яких може бути ускладнене не порушенням спілкування між подружжям, а в силу традицій - культурних, національних, власного досвіду подружжя. Не потрібно і замовчувати гострі теми, бо в певний час це може привести до ускладнень у сім'ї.

3. Негативні емоції подружжя (наприклад, ревності, гордоші). «Ти повинен думати, і думати дуже міцно, щоб у твоєму серці не рухався черв'як ревності. Більшого жаху, ніж пронизати своє життя нападами ревності, не можна собі й уявити. Все життя оточуючим і собі можна отруїти і навіть втратити весь зміст довгого життя тільки тому, що дні були роз'їдені ревностями» - індійська мудрість.

4.Алкоголізм, наркоманія.

5.Подружня невірність.

3. Конфліктні ситуації можуть виникати в всіх сім'ях, а етикою вирішення конфліктів володіють не всі. Як результат - «хронічні суперечки».

Деякі способи вирішення цих конфліктів;

1.Спробуйте зрозуміти, що викликало у вас роздратування - можливо, і ваша провина в конфлікті є.

2.Не згадуйте при обговоренні проблемної ситуації старі образи.

3.Ніколи не вживайте в суперечках такі вирази: «Ти ніколи не вислухаєш мене...», «Тобі я не потрібна(ний)», «Моя мама мене попереджала», «У твоїй сім'ї всі такі» і т.ін.

«Співмешкання під одним дахом саме по собі – річ жахлива, через яку розпалася половина шлюбів. Проживаючи разом, люди дуже близько підходять один до одного, бачать один одного дуже детально, дуже хаотично і непомітно

зривають по пелюстці всі квіти вінка, що оточує поезією і грацією особистість» (В.Винниченко).

Розлучення і його наслідки.

Сімей, із самого початку вільних від конфліктів, не існує. На жаль, не всі конфлікти і суперечки, розчарування у своєму виборі переборюються в ім'я збереження шлюбу і сім'ї. У ряді випадків вони призводять до розлучень. Право на розлучення з давніх часів було предметом обговорення в будь-якому суспільстві. Те, що розлучення не дозволялися, принижувало соціальний стан жінки. «Як важко говорити: є кайдани, яких не може розірвати відчай! Тоді смерть приходить на допомогу фізичним стражданням, коли немає більше сили їх переносити; громадські заклади роблять із нашого життя в'язницю... із якої немає шляху! Діти страждають так, як і їх батьки ...» (Жермена де Сталь).

Причини розлучень.

1. Несумісність характерів (тобто неможливість проживання разом);
2. Алкоголізм і наркоманія;
3. Подружня зрада (адюльтер);
4. Необдуманий шлюб. Сюди ж ми відносимо випадки «вимушеного шлюбу».

Усі розлучення за своїми наслідками ми розділяємо на 3 групи:

- наслідки для колишнього подружжя;
- наслідки для дітей;
- наслідки для суспільства.

Розлучення дуже сильно змінює все подальше життя колишнього подружжя. Виникають нові проблеми: вимогливості, соціальних очікувань, стимулюючих розкриття найкращих сторін особистості.

Лекція 6

Тема: КОЛЕКТИВ.

План

1. Психологія міжособистісних відносин.
2. Конфліктні ситуації, спілкування в колективі.
3. Види сумісності та конфліктні ситуації в сім'ї.
4. Значення терміну «колектив» і стадії розвитку колективу.
5. Формальна і неформальна структура колективу.

Література

1. Янкова З.О., Лосева М.С. Чоловік і жінка у сім'ї. – К., 1996.
2. Педагогіка; под ред. Бабанського Ю.К. – М., 1983.
4. Добрович А.Б. Вчителю про психогігієну спілкування. – К., 1987.
5. Коряк Н.М. Увага: конфлікт. – К., 1990.
6. Крон О. Вічні проблеми. – К., 1998.
7. Обозов Н.Н. Межличностные отношения. – Л., 1991.
8. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М., 1992.

1. ПСИХОЛОГІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН.

Із самого народження дитини вона потребує іншої людини. Уже у 2 - 3 місяці немовля починає вередувати без видимих об'єктивних причин – і заспокоюється тоді, коли з ним заговорять, почнуть «спілкуватися». Спілкування в цьому віці – одна з найважливіших умов психічного розвитку дитини, формування її майбутньої особистості. Недостатнє задоволення потреб у спілкуванні може призвести до емоційної глухоти, черствості.

Спілкування з іншими людьми – життєво важлива необхідність для людини, в якому б віці вона не була. Недарма у всіх народів найтяжчим покаранням є ізоляція в самотності.

Через спілкування людина отримує знання про довколишній світ, виникає передача досвіду, трудових і побутових навичок, засвоєння тих культурних, моральних і соціальних цінностей, які напрацьовані людством за всю історію розвитку. Однак неправильно вважати, що спілкування пов'язане тільки з обміном інформації. Це обмін емоціями, відчуттями, цікавістю, думками, вмінням, знаннями.

Відбувається формування особистості, людина навчається оцінювати вчинки й відносини, засвоює моральні норми, втілює їх у практику, спостерігає за відносинами інших людей і будує особисті. Моральні якості формуються в спілкуванні. Без нього вони перетворюються в абстрактні символи. Легше любити все людство, ніж свого сусіда по квартирі.

ВИДИ ВЗАЄМОВІДНОСИН.

Скрізь, де живе і працює людина, де вона спілкується з іншими людьми, в неї виникають різноманітні відносини – від випадкових, незначних, до дружніх, інтимних. Взаємовідносини можна розділити на дві групи:

- офіційні (службові, ділові);
- особисті (приятельські, дружні, інтимні).

Ділові стосунки зумовлені підприємницькою, навчальною, суспільною діяльністю і її соціальними рамками: наприклад, лікар - пацієнт.

Особисті стосунки також можуть виникати на основі якої- небудь конкретної діяльності.

Відносини 1 групи регулюються правовими і моральними нормами: виконанням службових обов'язків.

Особисті – регулюються головним чином моральними нормами і зумовлені взаємністю інтересів, взаємними симпатіями, почуттям поваги.

У реальних житті ці дві групи взаємостосунків різко не розділені.

В основі особистих взаємовідносин лежить над усе симпатія людей, що вступають у такі звані неофіційні відносини. З чим же пов'язана і на базі чого виникає взаємна симпатія людей?

Передусім треба сказати, що виникнення міжособистісної привабливості – це тільки перша фаза відносин між людьми. Такі відносини називаються «приятельськими», вони ні до чого не зобов'язують і можуть довго зберігатися, не переростаючи в більш глибокі – дружні. На виникнення симпатії – антипатії впливають:

1. Обставини, в яких відбувається взаємодія людей - співробітництво або суперництво.
2. Збіг цілісних орієнтацій (головних інтересів, поглядів).
3. Характер уявлення людини про саму себе і про іншу людину. Якщо врівноважити співвідношення особливостей темпераменту людей у дружних парах, то виявиться досить складна залежність.

Найбільш широкий діапазон сполучення з іншими в меланхоліків. Вони можуть товаришувати і з сангвініками, і з флегматиками, і з собі подібними меланхоліками.

Антипатії частіше виникають у парах холерик – холерик, сангвінік – сангвінік, але її не буває в парах флегматик – флегматик. Про культуру спілкування говорить Піт Хейн:

Терпеть. И верить:

все на свете

прекрасны –

взрослые и дети,

коты, собаки и медведи,

и сослуживцы, и соседи.

Терпимость –

наш взаимный шанс,

Ведь кто-то также терпит нас.

2. КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ У СПІЛКУВАННІ.

За даними деяких дослідників, тлумачення терміна «конфлікт» виявляється пов'язаним із характером взаємовідносин у групі. Причин виникнення конфліктів багато.

Необхідно виділити три фази, що визначають розвиток відносин у конфліктній ситуації.

I фаза. Визначення усвідомлення учасником ситуації як конфліктної.

Одна ситуація може стати конфліктною, а може й не стати – все залежить від ставлення до неї.

(Запрошення погуляти). Ця фаза виявляється дуже важливою у взаємовідносинах між людьми – скільки сварок, суперечок, образ можна було б уникнути, якби з самого початку «не йти на конфлікт».

II фаза. Вибір стратегій взаємовідносин у конфліктній ситуації.

Усвідомивши ситуацію як конфліктну, один із учасників припинив різні стосунки. Виникла перша з трьох стратегій поведінки – відійти від ситуації. У результаті конфлікт змінюється за рахунок розпаду пари – це не кращий вихід із ситуації. Друга форма відносин – переговори або торг. У результаті кожна із сторін може одержати, якщо не все, до чого прагне, то хоч би якусь частину, яка здатна її задовольнити. (З'ясування відносин у хлоп'ячих бійках). Найбільш оптимальна форма.

Третя стратегія. Власне конфліктних відносин, пов'язаних із боротьбою, конфронтацією сторін, із прагненням неодмінно отримати максимум бажаного.

III фаза. Вибір способів дії, якщо обрана стратегія переговорів або стратегія боротьби для отримання максимуму бажаного. На цій стадії вирішальне значення має культура спілкування. (Психологічний тренінг).

ПОНЯТТЯ ПРО ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ.

Людина завжди є членом малих і великих груп і колективів. Від того, чи добре людині в даній групі, значною мірою залежить її особисте щастя, її бажання вчитися, товаришувати, любити. А добре їй тоді, коли складаються

сприятливі взаємовідносини з іншими людьми, коли вона відчуває емоційне благополуччя в групі.

Бажання та вміння розуміти іншу людину складає основу психологічного клімату будь - якого колективу.

Психологічний клімат - це домінуючий у колективі емоційний настрій. Це досить стійкий утвір і визначається настроєм людей, їхніми душевними переживаннями, ставленням один до одного, до роботи, до навколишніх подій. Психологічний клімат може бути сприятливим чи несприятливим, здоровим чи нездоровим. У сприятливого психологічного клімату багато складових: перевага в колективі атмосфери взаємоповаги, доброго ставлення людей один до одного, взаємопорозуміння, згуртованість, почуття захищеності й емоційного благополуччя кожного, яке збігається з високою внутрішньою дисципліною, принциповістю.

Здорова психологічна атмосфера не дається комусь, вона виробляється членами колективу і залежить від їхніх можливостей, від їхньої вихованості, від їхнього культурного розвитку, в особистій сформованості. Психологічна атмосфера визначається перш за все ставленням до тієї справи, заради якої існує колектив. Але на формування психологічного клімату впливає не тільки ставлення до праці, а і те, як кожний член групи ставиться до себе і до інших людей.

Людина завжди перебуває в якому-небудь емоційному стані: життєрадісному, оптимістичному або сумному, печальному. Це виявляється в її настрої. У кожної людини є властивий саме їй тон настрою. Настрій однієї людини дуже часто передається іншим людям, з якими вона спілкується. Людина зі стійким похмурым настроєм, у якої негативні емоції, переживання виникають без усяких суттєвих об'єктивних причин, розповсюджує на інших людей. У результаті в групі може виникнути загальний похмурий настрій. Для збереження позитивного психологічного клімату потрібно:

1. Зберігати привітний вираз обличчя, щоб не обтяжувати інших людей своїми турботами і переживаннями. На загальну атмосферу в групі впливає ступінь упевненості людини в собі.

2. Поважати іншу людину, як себе.

Таким чином, перш за все на психологічний клімат у групі впливають ставлення до справи, до себе і до інших.

А родина? Ці три види стосунків також важливі й там. Насамперед, зупинимося на питанні: які ж вони, щасливі родини?

«Усі щасливі родини схожі одна на одну, кожна нещаслива родина нещасна по-своєму» (Л. Толстой «Анна Кареніна»). Ми приймаємо точку зору, що таємниці сімейного щастя в різних родинах різні.

Індивідуальне вираження благополучної родини може бути різним і не кожному підходити, але при цьому мають бути загальне взаємне кохання, терпимість, повага один до одного і т. п.

Не випадково на перше місце ми ставимо кохання. Саме воно породжує «спорідненість душ» («... є почуття, думи і здогади, про які кажеш тільки коханій жінці і не кажеш нікому більше» (Освідчення в коханні), М. Горький).

На психологічний клімат сім'ї впливають ставлення подружжя до людей взагалі.

Соціальні психологи досліджували особливості ставлення до себе і до одного з подружжя в родинах благополучних і неблагополучних. Вони отримали цікавий факт: у подружжя, задоволеного своїм шлюбом, самокритичність вища, ніж критичність відносно до партнера.

А в пар, незадоволених своїм шлюбом, критичність до партнера вища, ніж самокритичність.

3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ І СУМІСНІСТЬ.

Найбільший вплив на психологічний клімат має ступінь сумісності людей. «Несумісність характерів» - досить поширений мотив для розлучень. Коли кажуть про сумісність людей один з одним, то мають на увазі певну схожість

цінностей, інтересів, людину сприймають такою, якою вона є. Сумісність визначає певне поєднання ідеалу та реальності.

Визначення справжньої сумісності – це примирення з живою людиною, а не перевиховання її в цілому. Сумісність виявляється в зближенні думок, суджень. Таке зближення думок має виникати природним шляхом, а не за рахунок нав'язування своїх оцінок.

Внутрішнім показником справжньої сумісності є відчуття в членів родини психологічного комфорту, надійності, захищеності, задоволеності від спілкування один з одним. У такій родині сприятливий психологічний клімат.

Про несумісність близьких людей можна казати тоді, коли потреба в спілкуванні членів родини один з одним обмежена.

Виникає обособлення, відчуження людей один від одного, воно може бути явним і всі намагаються якомога менше часу проводити разом, використовуючи для цього різні пояснення (робота, навчання...), але може бути прихованим і спілкування має вимушений характер, члени родини «поряд, але не разом». Несумісність може бути неоднаковою і за характером, і за ступенем її виявлення: від конфліктів, сварок, постійних суперечок до зовнішньо благопристойної поведінки, лише інколи порушуваної окремими спалахами. Але не сплутуємо сумісність із «психічним насиченням» потреби в спілкуванні. (Дитина після дитячого садка вдома грається сама).

«Довге перебування в колективі потребує заміни оточення – самотності, повного відпочинку від тієї напруги, яку потребує духовне спілкування» (В.Сухомлинський).

У люблячого подружжя може виникнути тимчасове відчуження; «психічне насичення» – від спілкування один з одним.

Близькі мають визнавати один за одним право на «самотність». Якщо після тимчасового відчуження подружжя знову відчують потяг до взаємного спілкування – значить вони дійсно близькі один одному.

Але потрібно не приймати «втому кохання» за «смерть кохання», треба поважати права іншої людини та ступінь свободи.

ВИДИ СУМІСНОСТІ.

Сумісність – складне явище, що має кілька видів.

1. Моральна сумісність.

Ми вже говорили про те, яке значення має для психологічного клімату сім'ї збіг поглядів подружжя на зміст головних ціннісних установок у сім'ї. Зазначимо, що несумісність за змістом цих цінностей буває у сім'ях рідко.

Частіше буває розбіжність у оцінці таких цінностей як «робота» і «сім'я», «гроші» і «шляхи їх здобування», «пияцтво», «шляхи досягнення певних матеріальних і соціальних благ».

2. Соціально-психологічна сумісність.

Причинами виникнення соціально -психологічної несумісності є розбіжності в освіті, віці, колах знайомих, у загальному культурному рівні подружжя, їх вихованні в батьківському домі, розбіжність поглядів на народження і виховання дітей, організацію побуту. Невідповідність поглядів подружжя виявляється в критиці за надлишок уваги до певних цінностей і недооцінювання інших (надлишок уваги до дітей - «ми тепер повинні жити тільки для дітей»).

3. Психологічна і психофізіологічна сумісність.

Ці види сумісності (чи несумісності) залежать від особливостей особистості, характеру, темпераменту подружжя.

Головне, що з приводу сумісності треба знати: сумісність не дається ззовні, сумісність виробляється зусиллями подружжя.

КОНФЛІКТНІ СИТУАЦІЇ В СІМ'Ї.

Напевне, в кожній родині можуть виникнути свої болючі для обговорення теми. Це плани на майбутнє, що не здійснились, якась особливість характеру, поведінки (надмірна скромність, мовчазність, відсутність матеріальних здобутків), фізичні недоліки, а також взаємовідносини одного з членів подружжя зі своїми батьками та інше. Конкретні теми можуть бути різними, але обговорення будь-якої з них при порушенні взаємовідносин між подружжям ніби виключає можливість правильного усвідомлення переживань

подружжя і конструктивного виходу з конфлікту. Зовнішня поведінка чоловіків і жінок під час обговорення таких «заборонених» тем, як правило, різна: чоловіки найчастіше уникають подібного обговорення або просто ображаються, не пояснюючи причин. Жінки пропонують відкрито обговорювати найбільш «гострі» теми. Проте часто замість обговорення виникають сварки.

Звісно, є певні теми, спокійне обговорення яких може бути ускладненим, не обов'язково через порушення спілкування між подружжям, а через національні, релігійні особливості, відсутність особистого досвіду подружжя. Звісно, не завжди в родині можуть виникати сварки, якщо порушується болісна тема, в той же час, якщо та чи інша тема стає джерелом глибокого конфлікту між подружжям і вона за взаємною мовчазною згодою не обговорюється, то таке мовчання згодом може стати причиною серйозних родинних негараздів.

Джерелами глибоких конфліктів стають ревності, ображена гордість, алкоголізм. «Ти повинен думати, і думати, дуже міцно, щоб у серці твоєму не ворушився черв'як ревності. Більшого жаху, ніж пронизати своє життя нападами ревності, не можна на собі уявити. Все життя іншим і собі можна отруїти і навіть втратити весь сенс свого життя тільки тому, що дні були поточені ревностями» (Камасутра).

У багатьох жінок існує думка: «Ми кохаємо одне одного, тому в нас не повинно бути ніяких таємниць». Який ступінь відвертості? Кохання і побут? «Чоловік кохає очима, а жінка – вухами».

Особливість жіночої психіки така, що їй потрібно повторювати (в будь-якому віці), що вона вродлива, кохана. Інколи чоловіки вважають, що справжній чоловік повинен бути суворим, стриманим і мовчазним. А звідси фраза: «Я не вмію говорити красивих слів». А може, в нього їх немає в словниковому запасі? Він їх і не знає.

Конфліктні ситуації виникають у кожній сім'ї, але етикою розв'язання конфліктів володіють не всі. Наслідок: «хронічні суперечки».

4. У сучасній психолого-педагогічній літературі вживається 2 значення терміну колективу. Перше – під колективом розуміється будь-яка організація,

група людей (на заводах, у цеху, бригаді, школах, студентських групах та ін.); друге – під терміном «колектив» розуміється високий рівень розвитку групи. У цьому випадку мова йде про якісні характеристики: цілеспрямованість, духовна єдність та ін.

Вивчення виховних можливостей колективу, особистості кожного вихованця, їх взаємодія базується на постійному духовному збагаченні один одного і колективу в цілому, дозволяє вихователю розглядати колектив як педагогічне явище.

Життєздатність колективу як соціального організму, який постійно розвивається, зумовлена гнучкістю, мобільністю його внутрішніх процесів.

Прагнення до їх стабільності, стійкості нерідко призводить до гальмування розвитку колективу, сприймаються небажані відхилення, які породжують застійні явища в колективі, авторитарні методи його організації, функціоналізм діяльності, замкненість стосунків рамками первинного колективу.

Педагогічне завдання полягає в тому, щоб процес спільного досягнення загальної мети створював основу для виникнення між вихованцями плідних стосунків.

Розвиток студентського колективу відбувається нерівномірно, і для нього характерні чергові піднесення та відносна постійність, поступове ускладнення перспектив, перетворення окремих із них у традиції колективу.

Сучасний колектив у ВНЗ – це органічна єдність двох колективів – викладачів та студентів. Їх функціонування - взаємозумовлений процес.

Процес розвитку колективу – один із важливих об'єктів досліджень у галузі педагогіки. Основоположною є характеристика колективу, яку дав А.С. Макаренко. Він сформулював закон життя колективу: рух – форма життя колективу, зупинка – форма його смерті; сформулював принципи його розвитку; виділив основні етапи розвитку колективу. Ці положення розроблялися і уточнювалися представниками різних суспільних наук - філософії, етики, психології та педагогіки.

Є кілька підходів до виділення стадій розвитку колективу. Більшість дослідників, за Макаренком, розглядають ці стадії відповідно до характеру висунутих вимог. Згідно з цією концепцією в розвитку колективу виділяють три етапи. На першому етапі А.Макаренко вважав можливим висунання вимог до вихованців зі сторони педагога, вимог рішучих за формою, ясних за змістом, з певною часткою впливовості. На етапі, коли вимоги педагога підтримуються частиною вихованців, настає друга стадія розвитку колективу, коли колектив висуває вимоги до товаришів і самих себе.

На цьому етапі можна судити про дієвість організаційної структури колективу, захоплення вихованців спільною діяльністю, їхніми реакціями на порушення сталих норм колективного життя, на розвиток зовнішніх зв'язків колективу.

На третій стадії розвитку колектив виступає як інструмент цілеспрямованого формування визначених якостей особистості. На цій стадії розвивається система зовнішніх зв'язків, посилюється свідоме прагнення його членів незалежно від групової належності до реалізації колективних цілей. Колектив стає здатним вимагати від своїх членів дотримання певних норм поведінки. Змінюється і характер зовнішніх зв'язків, і відносин колективу. Колектив усвідомлює не тільки свою цілісність, а й належність до ширшого колективу, до суспільства в цілому. У вихованців починає формуватися свідомість колективу як частини суспільства.

У цих умовах негативний вплив мікросередовища, сприйнятий через призму колективної свідомості, викликає критичне ставлення до міщанських поглядів, обивательських настроїв та інших негативних впливів. Разом із тим усе гарне, що є у вихованців, приходиться від навколишнього середовища в колектив.

На першій стадії розвитку вимоги висуває колектив. Це можливо при з'єднанні вихованців у єдиному виді діяльності.

Загальним висновком висунання вимог є утворення такої атмосфери, коли кожен вихованець висуває вимоги до себе й відповідно до них обирає способи поведінки.

Шлях від категоричних вимог організатора до вільних вимог кожної особистості до себе на фоні вимог колективу А.С. Макаренка вважав основним шляхом у розвитку колективу.

Л.І. Новікова, А.Т. Куракін та інші вчені-педагоги продовжили вивчення проблем колективу і розглядають його як інструмент виховання, в якому виділяють три стадії розвитку.

Колектив має складну структуру. У теорії про підлітковий колектив виділяють формальні та неформальні структури колективу.

Формальну структуру колективу здійснюють первинні колективи. У вищій школі на першому місці в структурі колективу - група. У первинному колективі здійснюється різна дія студентів, тут зони виступають і в ролі організаторів, і в ролі виконавців. Є у вищій школі первинні колективи за інтересами, за спільною діяльністю. Студент одночасно може бути членом різних колективів, у кожному з яких він опановує навички поведінки, різноманітні знання та вміння.

А.С. Макаренко надав переваги первинним колективам. У закладах А.С. Макаренка первинним колективом були загони з 10-15 осіб. Первинний колектив – це найменша за кількістю група осіб, яка становить частину загального колективу. У вищій школі приділяють велику увагу зміцненню і розвитку первинних колективів. Через первинний колектив можна сформувати суспільну думку колективу. Саме в цьому колективі легко простежити міжособистісні стосунки студентів.

У первинному колективі студенти вчаться організаторським умінням і навичкам, правильно оцінювати вчинки товаришів. Первинні колективи найбільш ефективно здійснюють виховні функції за умови їх тісного зв'язку із загальноузівським колективом. Такі контакти здійснюються через органи самоуправління колективу.

Крім формальної структури колективу, існує його неформальна структура. Входячи до колективу, беручи участь у житті колективу, студент прагне встановити дружні стосунки з іншими студентами, які його чимось

приваблюють, цікавлять. Таким чином у процесі спільної діяльності в первинному колективі на основі спілкування і дружби виникають мікрогрупи. Такі мікрогрупи називають малими неформальними групами. Неформальних груп у первинному колективі може бути кілька. Положення таких груп у колективі буває різним. Одні групи можуть бути постійно лідером у всіх видах діяльності, а інші групи можуть бути лідером тільки в тій діяльності, яка їм цікава і відповідає їхнім потребам. У кожній групі є дуже популярні студенти, вони і стюють лідерами. Характерна риса малих неформальних груп – почуття взаємосимпатії.

Малі неформальні групи часто нестабільні за своїм складом. Якщо відносини в мікрогрупі з якихось причин не склалися, то група або розпадається, або хтось із неї виходить. Одночасно підлітки можуть бути членами кількох мікрогруп. Є підлітки, яких для спілкування ніхто не вибирає, такі підлітки хоч і є членами колективу, фактично не беруть участі в його житті, і особистість глибоко переживає такий стан у колективі, тому завдання педагогів перш за все виявити причини появи такого відчуття. Згідно з виявленими причинами намічаються шляхи виховної роботи з колективом і такою особою. Частіше серед таких – особа, яка за своїми особистими якостями не влаштовує членів колективу. Вона, таким чином, є членом первинного колективу і не є членом мікрогрупи, відчуває на собі подвійний вплив. Студенти збагачуються морально, якщо колектив і мікрогрупа живуть багатим суспільно цінним життям. У такому разі колектив, який виховують, збагачується за рахунок мікрогрупи, а та, у свою чергу, орієнтується у своїй діяльності на завдання, що стоять перед загальним колективом, які засвоюються всіма студентами та ведуть до загального збагачення особистості кожного.

На цьому етапі провідна мета вихователів полягає в максимальному використанні можливостей колективу в реалізації тих виховних функцій, заради яких колектив утворюється.

На третьому етапі свого розвитку колектив використовується педагогами з метою коректування соціального досвіду та розвитку індивідуальності кожної окремої дитини.

На цьому етапі виникають атмосфера доброзичливості кожного відносно кожного, високий рівень економічних, психологічних, сексуальних стосунків, змінюються звички, смаки, характер спілкування з друзями із рідними.

Колективом є і кожна сім'я. Тільки стосунки в ньому тісніші й пов'язані з фізичною, емоційною та психічною близькістю. У сім'ї теж є лідер, як і в будь-якому колективі. Вихід із такого колективу пов'язаний із гострими проблемами і складнощами.

Потрібно зазначити, що розлучення – це лише юридичне оформлення стосунків, що не склалися. У процесі, що передує розлученню, можна виділити кілька стадій:

- емоційне відчуження;
- фізичне відчуження;

(на цій стадії на розлучення вже погоджуються і чоловік, і жінка).

Потрібно запам'ятати, що розлучення – це джерело психологічних (на 4 місці в таблиці стресогенних факторів!) та економічних потрясінь для дорослої людини, а для дітей – це трагедія. Намагайтеся, щоб у вашому житті не було таких ускладнень.

Лекція 7

Тема: СТАТЕВЕ ВИХОВАННЯ.

План

1. Доцільність статевого виховання.
2. Умови ефективності статевого виховання.
3. Статеве виховання в сім'ї.
4. Методи статевого виховання.

Література.

1. Янкова З.О., Лосева М.С. Чоловік і жінка у сім'ї. – К., 1996.
2. Педагогіка; под ред. Бабанського Ю.К. – М., 1983.

Питання про статеве виховання вважається одним із найважчих педагогічних питань. І справді, в жодному іншому питанні не було стільки наплутано і стільки висловлено неправильних думок. А тим часом це питання зовсім не таке важке і в багатьох сім'ях воно розв'язується дуже просто й без вагань. Воно стає важким тільки тоді, коли його розглядають окремо і коли йому надають занадто великого значення, виділяючи із загальної суми інших виховних питань.

Питання про статеве виховання може бути розв'язане правильно тільки тоді, коли батьки і вихователі добре уявляють саму мету, до якої вони повинні йти в статевому вихованні дітей. Якщо ця мета їм буде ясна, ясними стануть і шляхи її досягнення.

Кожна людина, досягши певного віку, живе статевим життям, але ним живе не тільки людина, воно становить необхідну частину життя живих істот.

Статеве життя людини має істотно відрізнитись від статевого життя тварини, в цій різниці й полягає мета статевого виховання. Але буває, що різниця невелика. Статеве життя людини відрізняється від статевого життя тварини не в кращий, а в гірший бік. Тварина прагне статевого життя, оскільки прагне

потомства, у тварин не буває розпусти. Людина прагне статевої насолоди незалежно від бажання мати дітей, і це прагнення іноді набирає безладних і морально невиправданих форм, що завдає лиха їй самій та іншим людям. Людина пройшла довгу історію розвитку, в історії цього розвитку вироблені людські ідеали для багатьох сторін моральності і в тому числі ідеали статевої відносин. Та ці ідеали часто порушуються. Такі порушення ми знаємо в сім'ї, і в становищі жінки, і в деспотичній владі чоловіка. У деяких країнах відбувається справжній продаж і купівля жінок; багато історичних форм багатоженства, коли жінка розглядається як предмет насолоди чоловіка; а також знаємо про існування проституції; знаємо про примусові рамки сім'ї, коли чоловік і жінка змушені були жити разом, хотіли вони цього чи не хотіли.

У нечітко організованому людському суспільстві практика статевого життя призводить до негідної людини простоти відносин, до їх вульгаризації, до руйнування сім'ї, до сирітства дітей. Батьки повинні виховувати своїх дітей так, щоб із них не вийшли люди, які у своїй поведінці йдуть проти суспільної моралі.

Чого вимагає суспільна мораль у питаннях статевого життя? Вона вимагає, щоб статево життя людини, кожного чоловіка і жінки було в постійних гармонійних відносинах до 2 сфер життя: до сім'ї і до любові, і ґрунтувалося на такій меті: людське щастя і народження та виховання дітей.

Ми повинні виховувати підлітків, щоб вони тільки в любові могли втішатися статевим життям, щоб свою насолоду, свою любов і щастя вони реалізували в сім'ю. Якщо батьки і вихователі такої мети перед собою не поставлять, їхні діти житимуть життям, повним усяких драм, нещастя, всякого бруду і суспільної шкоди. Поставивши перед собою мету, вони мусять подумати про засоби її досягнення. Правильне статево виховання досягається тоді, коли правильно організоване життя сім'ї. Правильно говорять, що статево виховання відбувається навіть тоді, коли батьки чи вихователі навіть і не думають про це. Тому зрозуміло, що в питаннях статевого виховання вирішують справу не які-небудь окремі засоби, а весь загальний вигляд виховної роботи.

Слід зазначити, що саме в особливих спеціальних порадах і лежать найшкідливіші шляхи статевого виховання. Раніше дбали про те, щоб дитина була якось особливо розумно підготовлена до статевого життя, щоб вона не вбачала в цьому нічого сороміцького і таємного, їй намагалися пояснити всі таємниці статевого життя, таємницю дітонародження. Звичайно зі справжнім «жахом» показували на тих простаків, які обманювали дітей, розказуючи байки про чорногузів та інших фіктивних винуватців народження дітей. Вважали, що коли все пояснити і витлумачити, то цим можна досягти правильного статевого виховання.

Часто дитина питає про те, звідки беруться діти, але з того, що дитина зацікавлена цим питанням, не впливає, що в ранньому віці їй усе треба розповісти. Адже ми не пояснюємо в 7 років будову автомобільного двигуна, тому не буде небезпеки, якщо ви відповісте їй: «Ти ще мала, підростеш – дізнаєшся».

У дитини в цей період ще немає ніякого інтересу до статевих питань. Цей інтерес виникає в період статевого дозрівання, але в цей період для дитини вже нічого таємного нема. Через це не треба поспішати відкривати таємниці дітородіння, користуючись випадковим запитанням дитини. У неї ще немає ніякої статевої цікавості. Якщо ви їй тактовно відповісте усмішкою чи жартом, дитина забуде про своє запитання й візьметься до чогось іншого. Але якщо батьки вчинять навпаки, розкриваючи таємниці про відносини між чоловіком та жінкою, то розбурхають уяву дитини. Це знання непотрібне і некорисне, а знання може покласти початок переживанням, для яких ще не настав час.

Зовсім не треба боятися, що дитина довідається про все від товаришів і триматиме своє знання в таємниці. Таємниця тут не страшна.

У пізнішому віці можна говорити з дитиною про статеве життя. Ці розмови мають відбуватися в повній таємниці між батьком і сином, між матір'ю і дочкою. Вони будуть виправдані справжньою користю, бо відповідатимуть природному пробудженню статевого життя юнака і дівчини. Бесіди батьків і дітей мають торкатися статевої гігієни, а також особливо питань статевої

моральності. А ще краще, щоб ці бесіди проводив лікар. Між батьками і дітьми має завжди бути атмосфера делікатності, цнотливості, яка іноді порушується розмовами на такі складні теми. Проти дуже раннього обговорення статевого питання з дітьми слід заперечувати і з інших міркувань: відверте обговорення цих питань призводить до грубо натуралістичного погляду на статеву сферу, кладе початок цинізму. Такі бесіди становлять перед дитиною статеву тему у вузькому фізіологічному оформленні. Ці бесіди не будуть облагороджені темами любові. Якими ж словами можна сказати, що статеві відносини виправдовуються любов'ю, якщо ж і про любов людина немає ніякого уявлення? Мимоволі такі бесіди будуть вузькофізіологічними.

Як же проводити статеве виховання? Розглянемо приклад.

Справжня любов між батьком і матір'ю, їх пошана один до одного, допомога і піклування, одверто допустимі прояви ніжності й ласки, якщо все це відбувається на очах у дітей із першого року життя, то все це служить могутнім виховним фактором, неминуче викликає в дітей увагу до таких гарних взаємин між чоловіком та жінкою. Другим фактором є виховання почуття любові в дитини. Якщо виростаючи дитина не навчилася любити батьків, сестер і братів, якщо в її характері задатки грубого егоїзму, дуже важко сподіватися, що вона здатна полюбити обрану пару. Такі люди виявляють найсильніші статеві почуття, але завжди схильні не поважати ту людину, що їх вабить. Тому ці люди легко змінюють симпатії та дуже недалеко стоять від звичайної розпусти. Звісно, це буває не тільки з чоловіками, а й із жінками. Тому радимо батькам звернути увагу на почуття дитини до людей. Треба дбати, щоб у дитини були друзі, щоб інтереси друзів цікавили дитину. Треба, щоб дитина багато бачила, багато про що думала, щоб вона переживала художнє враження.

Безладний досвід статевого життя починається в умовах випадкових зустрічей, неробства, нудоти, безконтрольного марнування часу. Батьки мають знати, з ким зустрічається дитина і які інтереси мають на меті ці зустрічі. Нарешті, правильний режим сприяє правильному фізичному самопочуттю дитини.

Другою нормальною умовою є нормальна завантаженість роботою і турботою. Умови правильного статевого виховання передбачає і спорт.

Тільки в тому разі, коли методи застосовуються в сім'ї, виховання стає ефективнішим.

Бесіди повинні проводитись при нагоді. Їх ніколи не треба проводити авансом, повчаючи дитину наперед, не ставлячи їй вимог у поведінці.

У старшому віці ці бесіди мають характер переконування, розкриття й аналізу явища, посилення на приклад інших. У молодшому віці – бесіди короткі, не позбавлені тону заборони й докору, прості вимоги охайнішої поведінки.

II. МЕДИЧНІ АСПЕКТИ В ПЕДАГОГІЦІ

ЛЕКЦІЯ 8

Тема: СПЕЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА.

План

1. Спеціальна педагогіка.
2. Педагогічні аспекти допомоги хворим дітям.
3. Особливості дітей із діагнозом ЗПР.
4. Засоби медико-педагогічної корекції.

Література

1. Астапов В.М. Введение в дефектологию с основами нейро- и патопсихологии. – М., 1994.
2. Забезпечення корекційної спрямованості трудового навчання учнів із затримкою психічного розвитку. МОУ. – К., 1995.
3. Корекційна спрямованість початкового навчання у спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції. МОУ. – К., 1995.

4. Тинчей-Михаэлис Кэрол. Дети с недостатками развития. – М., 1994.
5. Блейхер В.М. Патопсихологическая диагностика. – К., 1986.
6. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М., 1991.

1. Спеціальна педагогіка (дефектологія) досліджує особливості розвитку дітей із різними фізичними та психічними вадами, розробляє спеціальні програми навчання та виховання дітей із цими вадами. До складу спеціальної педагогіки входять сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, логопедія, олігофренопедагогіка. Сурдопедагогіка працює з глухоніми дітьми, тифлопедагогіка – зі слабозрячими або сліпими дітьми, логопедія корегує вади мовлення, олігофренопедагогіка займається дітьми, що мають знижений рівень розумового розвитку. Ця галузь педагогіки вивчає особливості розвитку психіки, закономірності виховання та навчання людей, які мають відхилення в психічному розвитку, пов'язані з уродженими або набутими дефектами формування ЦНС. Вагомий внесок у розвиток дефектології зробили такі видатні вітчизняні вчені як Виготський Л.С., Занков Л.О., Певзнер М.С., Лебединська К.С., Лебединський В.В.

Майбутній лікар має пам'ятати, що первинний дефект (наприклад, глухота) викликає вторинні зміни психічного розвитку, перебудову життєвих позицій, міжособистісних стосунків, сприймання, емоцій, мислення. Для того, щоб діти з порушеннями розумового та фізичного розвитку мали змогу максимально адаптуватися в житті, треба створити для них належні умови виховання й освіти. Тому існують спеціалізовані заклади освіти, де дітей навчають і виховують з урахуванням їхньої вади.

Олігофренія - це збірна поліетіологічна група непрогресивних станів загального недорозвитку психіки внаслідок спадково зумовленої неповноцінності головного мозку або його уражень на ранніх етапах онтогенезу (пери- пренатально або в перші місяці життя). Поширеність олігофренії в різних країнах коливається від 0,7% до 3% ; на тяжчі форми олігофренії - ідіотію з них припадає 4% -5 % ; на імбецильність -18%-19 % і на дебільність -

76%-78%. Дебільність характеризується недостатністю абстрагування, конкретністю мислення, нездатністю до творчої поведінки, примітивністю інтересів і почуттів. У таких дітей помічають затримку розвитку мовлення, вони погано засвоюють правила ігор, важко формують кількісні, просторові та часові відносні поняття: менше, більше, право, ліво, завтра, вчора. Логічна пам'ять різко знижена, підказки дорослих малоефективні. Але при цьому хворі з цим ступенем недорозвинутості можуть навчитися читати, писати, рахувати, можуть оволодіти простими видами праці, можуть самостійно працювати, можуть мати сім'ю.

Педагогічна і мікросоціальна запущеність виникає в дітей, що перебувають із раннього дитинства в поганих умовах виховання і до шкільного віку не готові до засвоєння шкільної програми. При цьому психічні процеси не порушені, інтелектуальні можливості дитини в межах норми. Своєчасно проведені індивідуальні заняття з такими дітьми дозволяють за кілька місяців ліквідувати результати запущеності. Такі діти можуть навчатися в загальноосвітніх школах або в школах для дітей із затримкою психічного розвитку, звідки після трьох років навчання можуть бути переведені в масову школу.

2. З метою ранньої діагностики порушень розвитку дитини та вибору адекватних форм корекції цих порушень створені медико-педагогічні комісії (МПК). Такі комісії створюються при обласних і міських відділах освіти, до складу цієї комісії входять представники відділу соціального забезпечення, освітніх інституцій, управління охорони здоров'я, дитячий психіатр, отоларинголог, офтальмолог, психолог, педагог-дефектолог, логопед. На комісії обов'язково присутні батьки обстежуваної дитини.

МПК проводить відбір дітей із недоліками розумового та фізичного розвитку до шкіл-інтернатів і спеціалізованих дошкільних закладів Міністерства освіти, призначає соціальне забезпечення, надає рекомендації для направлення дітей у лікувально-профілактичні установи Міністерства охорони здоров'я, вирішує питання про перехід дітей з одного типу установ до іншого, консультує батьків і педагогів із питань лікування, виховання й освіти дітей із нерізко вираженими формами відхилень у розвитку.

Допомога дітям, які мають різні фізичні та розумові вади, полягає також у освітній та емоційній допомозі батькам цих дітей. Майбутній лікар має добре усвідомлювати, що батьки хворої дитини, всі члени сімей, де є хронічно хвора людина, живуть у стані постійного емоційного та фізичного перевантаження. Дуже часто батьки й інші члени родини недостатньо розуміють особливості внутрішнього життя хворої дитини, її світосприймання, вплив хвороби однієї дитини на інших дітей у сім'ї, на сімейну атмосферу в цілому.

Нині в Україні вводяться нові, європейські принципи допомоги таким сім'ям. Це і можливість мати сімейного лікаря, і помічника – соціального педагога, який бере на себе функції освіти цих сімей та їхню емоційну підтримку, це і можливість звернутися до психолога або сімейного психотерапевта. Однією з новітніх форм роботи є система психолого-педагогічних тренінгів із батьками та педагогами, які займаються з хворими дітьми. Наприклад, створюються реабілітаційні центри для дітей із різними вадами. Так, у Львівському реабілітаційному центрі для дітей із вадами зору «Левеня» реалізується австрійська програма, адаптована для України. Це програма ранньої корекції сімей, де є діти з вадами зору. Сім'єю опікуються від самого народження в ній дитини з вадами зору, соціальні педагоги два рази за місяць проводять роботу з батьками та дітьми щодо навчання й адаптації до соціального життя. Проводяться спеціальні психологічні тренінги з батьками цих дітей, їхніми братами і сестрами, вихователями і вчителями. Метою цих заходів є поліпшення розуміння здоровими людьми світосприймання дітей-інвалідів та проблем, що вони мають.

3. ЗПР. Термін «затримка розвитку» означає синдром тимчасового відставання психічного розвитку в цілому або окремих його функцій. У затримці психічного розвитку важливу роль відіграють конституціональні фактори, хронічні соматичні хвороби, органічна недостатність нервової системи.

Дослідження М.С. Певзнер і Т. А. Власової дозволяють виділити дві основні форми ЗПР:

-затримка психічного розвитку, зумовлена психічним та фізичним інфантилізмом (неускладненим і ускладненим недорозвитком пізнавальної діяльності та мовлення, де основне місце займає недорозвиток емоційно-вольової сфери);

- затримка (яка виникла на ранніх етапах життя дитини), зумовлена тривалими астеничними і церебрастенічними станами.

На основі етіологічного принципу були виділені чотири основні варіанти ЗПР:

- 1.ЗПР конституціонального походження.
- 2.ЗПР соматичного походження;
- 3.ЗПР психогенетичного походження;
- 4.ЗПР церебрально-органічного генезу.

При ЗПР конституціонального походження психічна інфантильність часто відповідає інфантильному типу будови тіла з дитячою пластичністю міміки та моторики. Емоційна сфера таких дітей знаходиться на більш ранній стадії розвитку, відповідно до психічного складу дитини більш раннього віку.

Соматична затримка психічного розвитку характеризується емоційною незрілістю, яка зумовлена тривалими, хронічними хворобами, природними і набутими пороками соматичної сфери, в першу чергу серця.

ЗПР психічного походження пов'язана з поганими умовами виховання, соціальний генез цієї аномалії розвитку не виключає патологічного характеру. Так, в умовах недостатнього нагляду за дитиною може формуватися патологічний розвиток особистості із ЗПР за типом психічної нестійкості

(невміння стримувати свої бажання й емоції, імпульсивність). А в психотравмуючих ситуаціях чи умовах виховання, де переважає жорстокість, груба форма авторитарності, нерідко формується патологія характеру.

При ЗПР церебрально-органічного генезу необхідні термінові психолого-педагогічні корекційні заходи. Причинами цієї форми ЗПР є патологія вагітності та пологів, інфекції, інтоксикації, травми нервової системи в перші роки життя.

Серед найсуттєвіших недоліків психічного розвитку дітей із ЗПР виділяють низьку пізнавальну активність, недостатню інтелектуальну працездатність та продуктивність будь-якої діяльності. Підвищення рівня сформованості окремих пізнавальних процесів – це один із напрямів корекційного впливу на подолання зазначених недоліків.

У таких дітей необхідно формувати вміння планувати свою роботу. У процесі планувальної діяльності в дітей складається мислений образ будови якогось виробу, спосіб його виготовлення, визначаються необхідні трудові операції та послідовність їх виконання. Чуттєво-предметна діяльність стає зрозумілішою, тобто переходить із зовнішньої у внутрішню. У дітей із ЗПР відсутня потреба в акуратному та точному виконанні будь-якого завдання. У них немає прагнення до вимірювання. До того ж у таких дітей відсутня адекватна оцінка виконаної роботи. У зв'язку з цим дітей необхідно привчати тримати під контролем свою діяльність від початку і до кінця. При затримці розвитку вищих психічних функцій, особистості в цілому, в першу чергу страждають пам'ять, увага, що перешкоджає використанню та розвитку інтелектуальних можливостей дитини.

Психолого-педагогічна характеристика дітей із ЗПР.

Гармонійний психофізичний інфантилізм становить собою деяку затримку фізичного і психічного розвитку особистості, виражається в незрілості емоційно-вольової сфери, яка діє на поведінку дитини та її соціальну адаптацію. Діти за ростом і фізичним розвитком відстають від своїх ровесників

на 1,5-2 роки, для них характерна жива міміка, виразна жестикуляція, швидкі, поривчасті рухи.

На перший план виступають невтомність у грі та швидка втома при виконанні практичних завдань. Особливо швидко їм набридає одноманітне завдання, яке потребує стриманості, зосередження уваги досить тривалий час.

Дітям властиві слабка здатність до розумового напруження, підвищена подразливість. Але до 6-7 років дитина вже досить добре розуміє і може керувати своєю поведінкою залежно від необхідності виконання тієї чи іншої роботи.

Діти з інфантильними рисами поведінки несамотійні та некритичні до своєї поведінки, можуть плакати через різні дрібнички, але швидко заспокоюються при переключенні уваги на щось таке, що приносить їм задоволення. Люблять фантазувати, заповнюючи і витісняючи своїми думками неприємні для них життєві ситуації.

Дисгармонійний психічний інфантилізм може бути пов'язаний із ендокринними хворобами (із залозами внутрішньої секреції). Так, при недостатньому виробленні гормонів статевих залоз і надниркових гормонів у віці 12-13 років може бути затримка статевого дозрівання як у хлопчиків, так і в дівчат. Але частіше недозрівання проявляється в хлопчиків. Підлітки малорухливі, швидко втомлюються, працездатність дуже нерівномірна. Швидко розсіюється увага. Такі діти з хорошим інтелектом, відрізняються ерудицією, але не завжди можуть використати свої знання, оскільки бувають досить розсіяні й неуважні. Дуже вразливі, тяжко переносять свої труднощі в спілкуванні з ровесниками. Ознаки гіпогенітального інфантилізму в зовнішньому вигляді — невисокий зріст, повнота, писклявий голос.

До ендокринних форм інфантилізму належать також гіпофізарний нанізм (карликовість). У таких дітей спостерігається сполучення ознак незрілої дитячої психіки з рисами старообразності, схильністю до розсуду і повчання. Діти, які страждають на гіпофізарний нанізм, виявляють несамотійність, потребують

опіки старших. Іноді в таких дітей виникають небажані реакції: стійке погіршення настрою, порушення сну, обмежене спілкування з ровесниками.

Психогенно-зумовлений інфантилізм пов'язаний із неправильними умовами виховання, переважно в сім'ях, де одна дитина, яку виховують кілька дорослих. Це часто перешкоджає розвитку в дитини самостійності, волі, а потім і бажання переборювати найменші труднощі. Адаптація в колективі цієї категорії дітей погіршена через таку рису характеру як егоїзм, що призводить не тільки до конфліктних ситуацій, а й до розвитку в дитини невротичного стану.

У дітей із затримкою розвитку церебрально-органічного генезу сповільнення вікових фаз психічного розвитку (запізнювання формування рухових функцій, мови) часто займає місце вже в дошкільному віці. Характерні недостатня диференційованість, слабкий інтерес до будь-чого.

При стійких формах затримки психічного розвитку церебрально-органічного генезу, зумовленого порушенням працездатності, часто спостерігаються і недостатньо сформовані окремі кіркові чи підкіркові функції: слухові, зорові, мови, довготривалої й короткочасної пам'яті.

Форми затримки психічного розвитку церебрально-органічного генезу мають деяку спільність з олігофренією, але вони характеризуються не тільки меншою тяжкістю ураженості нервової системи, а й іншим клітинно-психологічним структурним дефектом.

Найбільш стійкі принципи роботи з цією категорією дітей такі:

- здійснювати індивідуальний підхід до дитини;
- запобігати втомлюваності;
- забезпечувати загальне розуміння дітей про навколишнє середовище;
- приділяти постійну увагу корекції всіх видів діяльності дітей;
- постійно помічати і заохочувати найменші успіхи дітей, розвивати в них віру в особисті сили і можливості.
- проводити структурний аналіз виявлених ушкоджень, виділити первинні симптоми, пов'язані з хворобою, і вторинні порушення, зумовлені порушенням розвитку;

–проводити психологічну консультацію батьків дітей, які мають затримку розвитку.

У наш час категорія дітей із затримкою психічного розвитку глибоко і всебічно вивчена як із клінічного, так і з психолого-педагогічного боку. ЗПР церебрального походження, яка походить від хромосомного порушення, внутрішньоутробних порушень, родових травм зустрічається частіше інших і представляє найбільшу складність при відокремленні її від розумової відсталості.

У досліджах дефектологів указується, що при ЗПР має місце нерівномірне формування психічних функцій, причому як ушкодження, так і недорозвиток окремих психічних процесів. Дані дослідників свідчать про те, що в основі розвитку психічних функцій лежать об'єктивні діалектичні закони взаємозв'язку дитини з навколишнім середовищем. Важливим компонентом взаємодії із середовищем є процес спілкування з усіма, хто оточує. Контакт із дорослими дозволяє дитині «привласнювати» соціальний досвід, тобто набувати знань, умінь, навичок, оволодівати нормами та правилами поведінки, ставати особистістю. Відсутність повноцінного спілкування дитини з дорослими може бути суттєвою причиною, яка гальмує розвиток її психіки.

Відомо також, що віковий ступінь розвитку дитини має свої специфічні психофізичні можливості, свої потенціальні резерви, реалізація яких залежить не тільки від сприятливості соціальних умов, уваги дорослих, а й від того, наскільки педагогічно грамотно організовується діяльність і особливо гра. Відсутність необхідної соціальної стимуляції розвитку в сензитивний період (тобто в найсприятливіший час, коли дитини легко піддається впливові) може призвести до глибокого недорозвитку тих чи інших функцій.

Ільєнкова У.В. виділяє такі групи причин, які можуть зумовити відставання дітей у психічному розвитку:

1) органічна недостатність мозку;

2) дефіцит спілкування з усіма, хто оточує, який спричиняє затримку в «надбанні» дитиною суспільного досвіду;

3) загальна бідність середовища, яке оточує дітей, що перешкоджає своєчасному формуванню психічних функцій (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови тощо);

4) дефіцит діяльності, яка відповідає віковій дитини, що позбавляє її можливості посиленого «привласнення» суспільного досвіду, своєчасного формування провідних психічних функцій, необхідних розумових операцій (аналіз, синтез) та дій;

5) мікросередовище, яке порушує темп розвитку психіки внаслідок постійного її травмування, пред'явлення дитиною суперечливих, а часто непосильних вимог.

Особливо складною для корекції є затримка, зумовлена сукупністю органічного ослаблення мозку дітей, що виникло внутрішньоутробно або в ранній період розвитку, з негативними для його розвитку мікросоціальними та педагогічними умовами.

Ільєнкова У.В. так систематизує найчастіше діючі чинники мікросоціального та педагогічного характеру.

1. Несприятливі умови виховання і розвитку дитини в сім'ї:

- а) батьки не можуть надати дитині необхідної педагогічної допомоги через надзвичайно низьку загальну педагогічну культуру;
- б) батьки (один чи обоє) зловживають алкоголем;
- в) грубий стиль спілкування між батьками та дітьми, між самими батьками, батьками й іншими членами сім'ї, що не може не травмувати психіку дитини.

2. Несприятливі умови суспільного виховання, коли не враховується своєрідність психіки таких дітей, знижений темп їх просування, стан здоров'я:

- а) виховання дитини з першого півріччя життя в яслах, де дитина часто хворіє, росте і розвивається зі значним запізненням порівняно зі своїми однолітками, пізно починає ходити й говорити. Уже в дошкільному віці така дитина значно відстає у фізичному та психічному розвитку;

б) виховання дітей із затримкою психічного розвитку в ранньому дошкільному віці в дитячих суспільних закладах, але в змішаних за віком групах цілодобового перебування;

в) несистематичне відвідування дитиною дитячого садка через гострі хвороби;

г) відсутність необхідного для дитини охоронного й оздоровчого режимів життя та діяльності;

д) відсутність або недостатність кваліфікованої педагогічної допомоги.

Усе це в несприятливих умовах психічного розвитку дітей із віком неодмінно ускладнюється.

4. Щоб дитині з затримкою психічного розвитку допомогти, необхідно попередньо всебічно вивчити стан її психіки, фізичне здоров'я, визначити потенційні можливості розвитку, а згодом організувати для неї з урахуванням цих даних педагогічно спрямовану діяльність. Загальна психічна незрілість у поєднанні з фізичним ослабленням, а часто з порушенням здоров'я, не можуть не утруднювати навчання в школі з перших днів. А наслідком стають хронічне відставання, ізоляція від колективу однолітків, хибне формування особистості.

Особливої уваги потребують підлітки з неврівноваженою нервовою системою. Виділяють основні фактори ризику декомпенсації поведінки в підлітковому віці:

-стійкість інфантильних рис особистості: переважання рис незрілості над тенденцією вікового розвитку;

-вираженість енцефалопатичного розладу, психічної неврівноваженості, афективної збудливості, розгальмованість вітальних нахилів;

-асинхронія психофізичного розвитку у вигляді дисгармонійної ретардації й акселерації.

У сучасній педагогіці розроблені певні профілактичні заходи для допомоги таким дітям, серед них найважливіші такі:

-рання диспансеризація дітей із церебральною патологією, що мають вищеописані відхилення в поведінці, для проведення медикаментозної терапії;

-активне виявлення соціально несприятливих умов й своєчасна допомога дітям із ранніми формами соціально-педагогічної занедбаності та проведення низки соціальних заходів відносно таких сімей. Для виконання цього завдання важливі уважність і активність у роботі вчителів та лікарів масових і спеціальних шкіл;

-правильна орієнтація педагогів на допомогу дітям із ранніми ознаками патології для своєчасного направлення їх до психолога, психотерапевта, психоневролога й індивідуального виховного підходу;

-у дітей із ЗПР і олігофренією адекватні вимоги навчання перешкоджають проявам мікросоціальної й педагогічної занедбаності та психологічним негативним реакціям на школу;

-для підлітків із різко вираженою афективною збудливістю і патологією схильностей та інтересів показана підтримувальна терапія нейрорептичними препаратами та системна сімейна психотерапія, раннє працевлаштування або професійне навчання. Вивчення практичної професії, прищеплення трудових навичок є для них адекватним видом реалізації їхнього прагнення до самостійності;

-уведення в штатний розклад школи посади психолога, який здатен діагностувати внутрішню структуру особистості підлітка та її порушення, а також може проводити психокорекцію.

Для вибору засобів дії (психолого-педагогічної корекції або її поєднання з медикаментозною терапією) важливо визначити рівень розладу - патологічний або непатологічний.

У нашій державі мають бути організовані діагностично-корекційні групи при дитячих садочках та спеціалізовані дитячі садки, в яких необхідно:

- вивчати психофізичну специфіку затримки психічного розвитку кожної дитини;
- виявити причини затримки розвитку, зокрема в мікросоціальному і психолого-педагогічному аспектах;
- диференціювати затримку психічного розвитку і розумової відсталості;

– проводити корекційно-педагогічну роботу з дітьми з урахуванням специфіки затримки розвитку та підготовки їх до навчання в школі.

Лекція 9

ТЕМА: ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ

План

1. Різні форми порушення поведінки.
2. Фактори ризику виникнення порушення поведінки.
3. Клінічно-психологічні аспекти порушення поведінки.
4. Медико-педагогічна корекція порушень поведінки.

Література

1. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М., 1986.
2. Ковалев В.В. Психиатрия детского возраста. – М., 1979.
3. Кондратенко В.Т. Девиантное поведение у подростка. – Минск, 1988.
4. Моргун В.Ф., Седых К.В. Делинквентный подросток. – Полтава, 1995.
5. Трудный подросток: причины и следствия; под ред. В.А.Татенко. – К., 1985.

1. РІЗНІ ФОРМИ ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ.

Поведінка, що відхиляється від норми, називається девіантною. Виділяють різні форми порушення поведінки. Розглянемо найголовніші: делінквентну, кримінальну, адиктивну поведінку. Під делінквентною поведінкою розуміють асоціальні прояви, порушення, що не досягають злочину, за який накладається судова кара. Кримінальна, або антисоціальна поведінка, спрямована проти інтересів суспільства в цілому чи окремих його ланок, конкретних людей.

Кримінальна поведінка карається за чинними в суспільстві юридичними законами. Адиктивна поведінка - це зловживання різноманітними речовинами, що змінюють психічний стан людини, але до того, як від них сформувалася фізична залежність. Сюди належать наркотики, деякі ліки, алкоголь і тютюн. Наявність фізичної залежності вже є ознакою хвороби - алкоголізму, наркоманії тощо.

2. ФАКТОРИ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ ПОРУШЕННЯ ПОВЕДІНКИ.

Виділяють три групи факторів ризику виникнення порушень поведінки в дитячо-підлітковому віці: біологічні, психологічні та соціальні.

БІОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ. До біологічних факторів у першу чергу треба віднести патологію нервової системи, яка виникає внаслідок генетичних порушень, дисфункціонального розвитку ЦНС, спровокованих наслідками отриманих дитиною травм, інфекцій та інтоксикацій мозку під час материнської вагітності, в пре-, постнатальний період. Ознаки органічної недостатності ЦНС частіше бувають у вигляді мінімальної мозкової дисфункції (ММД). Мінімальна мозкова дисфункція – термін, який уживають для опису станів із різними, легкими розладами поведінки та навчання, без суттєвих інтелектуальних порушень. ММД свідчить про наявність легких порушень функціональних станів окремих мозкових структур, дефіцитарність ЦНС, частіше резидуально-органічного характеру. ММД – недиференційований синдром із широкою варіативністю симптомів у різних пацієнтів. До них належать: неврологічна симптоматика, затримка моторного розвитку (невправність, тики, гримаси), гіперактивність, гіпоактивність, нерівномірний розумова працездатність, порушення уваги, просторових уявлень. При ММД можуть проявлятися дизлексія, дизграфія, дискаль-кулія, слабка пам'ять, роздратовуваність, агресивність, некерованість поведінки, порушення сну, лабільність настрою.

Також до біологічних факторів сучасні вчені відносять дисгармонійний статевий розвиток, як прискорений (акселерація), так і з затримкою

(ретардація). Значна частина порушень поведінки має і статеву різницю, афективна збудливість у хлопців частіше проявляється роздратуванням, агресивністю, а в дівчат має істероїдний відтінок. Це проявляється і розгальмованістю схильностей: у хлопців частіше схильністю до втеч, алкоголізації, агресії, в дівчат - надмірною сексуальністю.

Є два механізми формування патохарактерологічного розвитку: 1) закріплення й іррадіація особистісних реакцій відмови, опозиції, гіперкомпенсації, імітації та інших, що виникають у відповідь на психотравмуючий вплив; 2) пряма стимуляція негативними впливами тих чи інших патологічних рис характеру. Хронічний психотравмуючий вплив на незрілий мозок дитини призводить до перебудови його афективно-вольової сфери, вегетативної нервової системи, що суттєво зумовлює його поведінку.

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ. Психологічними факторами ризику є певні типи характеру, низька особистісна зрілість, підвищена навіюваність (сугестивність), засвоєння асоціальних установок, слабкий контроль вітальних схильностей, залежність від ситуації, нездатність активно впливати на неї, схильність тікати від труднощів або повне підкорення їм. У них нестійка самооцінка, яка залежить від власного настрою, від зміни оточення, залежність від того, перед ким підліток оцінює себе, а також від гостроти і складності ситуацій. Низький рівень об'єктивності стосовно себе може виражатися в тенденції до завищеної самооцінки.

У них неадекватний механізм формування рівня домагань. Досягнення, як у сфері міжособистісних стосунків, так і в різних видах діяльності, зокрема навчальній, відрізняються низьким рівнем. Спостерігаються несформованість морально-етичних понять, слабкість навчальної мотивації, однобокий розвиток мотиваційно-потребової сфери. При цьому їхні домагання в сфері спілкування, в міжособистісних стосунках часто виявляються завищеними.

У таких підлітків реакції виходу зі складних конфліктних ситуацій часто неадекватні. У тих видах діяльності, де в них низькі домагання, наприклад, навчання, такі підлітки схильні до реакцій втечі, відступу, тобто до заміни

складного завдання більш легким. А там, де є особистісна зацікавленість, наприклад, у сфері спілкування, проявляється й агресивність, яка може мати характер стійкої реакції, а може виражатися в короткочасному афективному спалаху.

Для досягнення якої-небудь мети ці підлітки не схильні до тривалої, трудомісткої роботи. Функції цілеполягання, планування та контролю за виконанням діяльності в них розвинуті недостатньо, тому досягнення мети супроводжується або пошуком легких, обхідних шляхів, або пасивним очікуванням, коли мета буде досягнута кимось іншим, а підліток зможе скористатися вже готовими результатами.

Явища ММД виражаються в порушенні окремих психічних процесів, таких як пам'ять, увага, працездатність, вони пов'язані як із виснажливістю, так і з пересиченістю внаслідок недостатньої інтелектуальної мотивації та слабкості довільної організації діяльності. У таких підлітків можуть бути знижені показники вербального інтелекту за рахунок обмеженості знань та уявлень, бідності мови.

Результати клініко-психологічних досліджень показують, що порушення поведінки в підлітків пов'язані з порушеннями розвитку за типом емоційно-вольової, особистісної незрілості. У дітей з органічною незрілістю пізнавальної та емоційно-вольової сфери до підліткового віку формуються явища педагогічної занедбаності, які також призводять до декомпенсації поведінки за рахунок шкільної дезадаптації.

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ. До соціальних факторів, які відіграють важливу роль у генезі порушень поведінки, належать несприятливі умови оточення і виховання. У першу чергу йдеться про сім'ю. Частіше це пов'язано з відсутністю догляду, хронічним дефіцитом інформації, внаслідок чого в дитини сповільнюється формування пізнавальної діяльності, навичок систематичної самостійної праці, вольових і моральних установок. Така мікросоціальна та педагогічна занедбаність, що виникає в психічно здоровій дитини, не має під собою первинного хворобливого біологічного фундаменту

та не отримає його вторинно, як у прикладах, названих вище. Цей варіант є непатологічним, деформація особистості відбувається за рахунок тільки соціально-психологічних чинників. Порушення поведінки в підлітків з явищами мікросоціальної та педагогічної занедбаності дуже часті.

Як уже зазначалося, сім'я як система тяжіє до підтримки власного гомеостазу, тобто стабільності. Гомеостаз сімейної структури автоматично підтримується за рахунок постійно повторюваних стереотипів взаємодії. Взаємостосунки в сім'ї керуються законами циркулярної каузальності - «кругової причинності». Сім'я - це єдиний цілісний організм, і стосунки між батьками та між батьками і дітьми безумовно впливають на прояви поведінки і формування рис характеру дитини. Наприклад, хтось із батьків говорить синові, що він мусить бути сміливим, мужнім, досягати успіхів у всьому, але при цьому сварить і карає його, коли він демонструє саме таку поведінку. Таким чином хлопець постійно отримує настанови, що суперечать одна одній. Він не розуміє, на які з них треба реагувати, тому перебуває в стані непевності й одночасно не може вийти з ситуації, в яку потрапив. Таке програмування поведінки дитини може призвести до її відгородженості від реальності та втечі в себе, до появи психопатологічних симптомів. Отже, стає зрозумілим, що неможливо змінити поведінку хлопця без усвідомлення батьками того факту, що вони самі своїми суперечливими діями штовхають його на шлях дезадаптивної поведінки. Усвідомлення батьками цього протиріччя дозволяє їм змінити свою поведінку і тим самим позитивно вплинути на поведінку свого сина.

Сім'ї з різними виховними потенціалами (типологія за Миньковським):

1. Виховально-сильні (15%-20 % усіх сімей).
2. Виховально-стійкі (35%-40%) – сприятлива можливість для виховання, виниклі труднощі долаються за допомогою школи та інших соціальних інститутів.
3. Виховально-нестійкі (10%) – неправильна педагогічна позиція батьків.
4. Виховально-слабкі (15%-20%) – втрата контакту з дітьми і контролю над ними - батьки з різних причин (здоров'я, робота, недостатність виховання або

ж педагогічної культури) не можуть правильно виховувати дітей, втратили контроль за їхньою поведінкою та інтересами, поступившись впливу однолітків підлітка.

5. Виховально-слабі, з постійною конфліктною атмосферою. У таких сім'ях підвищений у порівнянні з нормою в 4-5 раз ризик правопорушень.

6. Виховально-слабі, з агресивно-негативною атмосферою.

7. Маргінальні, в яких є проблеми з алкогольною залежністю, сексуальними домаганнями, деморалізацією і т.ін.

8. Делінквентні сім'ї.

9. Злочинні сім'ї.

10. Психічно-обтяжені сім'ї.

У делінквентних, злочинних та психічно-обтяжених сім'ях ризик протиправної поведінки підвищується в 9-10 раз.

Виховально-слабкі сім'ї, маргінальні, делінквентні, злочинні та психічно-обтяжливі загалом становлять 10%-15% усіх сімей.

Усі наведені вище дані дозволяють окреслити ознаки ризику відносно відхилень у формах поведінки в підлітковому віці. Треба ще раз підкреслити, що в кожному окремому випадку має значення не одиничний критерій, а поєднання ознак, до яких входять психологічні, біологічні та соціальні чинники.

Ознаки ризику девіантної поведінки: 1) інфантильні риси особистості, переважання рис незрілості над тенденцією вікового розвитку; 2) вираженість ММД у вигляді психічної нестійкості, афективної збудливості, розгальмованості потягів; 3) асинхронія психофізичного розвитку у вигляді дисгармонійної затримки та акселерації; 4) несприятливі умови середовища, специфічно патогенні для певного порушення поведінки; раннє виникнення мікросоціальної та педагогічної занедбаності, як результат усіх перерахованих вище факторів - незрілість емоційної, вольової та особистісної сфер, низький рівень пізнавальної активності та слабкість інтелектуальних передумов.

3. КЛІНІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОРУШЕНЬ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ.

Особливості підліткового віку у вітчизняній психології, педагогіці, фізіології були висвітлені в роботах Д.Б. Ельконіна (1960-1974), Л.І. Божович (1968), А.В. Мудрика (1971), В.А. Сухомлинського (1971), В.Г. Властовського (1976), І.С. Кона (1978-1980), Е.А. Шуміліна (1979), І.А. Невського (1981-1982), Л.С. Виготського (1983-1984) та інших.

Частота аномалій розвитку нервової системи в дітей і підлітків із вираженими труднощами поведінки підтверджується наявністю енурезу, порушенням формування мовлення, неврологічними ознаками.

Найбільше криміногенне значення мають форми олігофренії, ускладнені так званими психопатоподібними розладами (Власова Т.А., Певзнер М.С., Малинаускене В.А., 1997; Лебединская К.С., 1981). Але значно частіше мова йде не про олігофренів, а про різні ступені затримки психічного розвитку (ЗПР) на ґрунті органічно-недостатньої нервової системи - про порушення пізнавальної діяльності, пов'язані із слабкістю навчальної мотивації, з низьким психічним тонусом у зв'язку з підвищеною виснажливістю пам'яті, уваги, окремих кіркових функцій (Власова Т.А., Лебединская К.С., 1975; Марковская І.Ф., 1982).

Відомо, що афективна збудливість значною мірою притаманна підлітковому періоду розвитку і в нормі її виникнення тісно пов'язане з вегетативно-ендокринною перебудовою цієї вікової фази. Існує так званий феномен підліткового віку, пов'язаний із революцією, як біологічною, так і психічною. Перша характеризується ендокринною перебудовою, друга – явищами афективної збудливості зі схильністю до вибуховості й агресивності, які нерідко стають причиною зривів соціальної адаптації, зокрема правопорушень. Але в психічно здорових підлітків, які виховані в сприятливому оточенні, вікова афективна збудливість не призводить до порушення соціальної адаптації.

Інакше це відбувається в підлітків із церебральною недостатністю різного генезу, в підлітків, які перебувають у несприятливих умовах виховання й

оточення, а особливо при сполученні обох факторів. У всіх цих випадках афективна збудливість буває виражена значно різкіше, нерідко досягає рівня патології, викликає порушення соціальної адаптації.

Визначається зв'язок афективної збудливості з синдромом гіперактивності, як прояви ММД. М.А. Тааль та інші підтверджують найбільш часту церебрально-органічну природу афективної збудливості в підлітків. Результатами експериментального дослідження їхньої пізнавальної діяльності виявлені недостатність уваги, пам'яті, зорово-моторної координації, абстрактного мислення. Частота синдрому афективної збудливості формується під впливом несприятливих умов середовища: дефектів виховання, порушення внутрішньосімейних відносин, слабкі прив'язаності, неправильного заповнення вільного часу, контакту з асоціальними групами.

У цьому психогенному формуванні афективної збудливості провідна роль належить фіксації повторних реакцій активного протесту або імітації (Ковалев В.В., 1976).

С.Б. Аксентев указує, що в сім'ях підлітків із патологічним формуванням особистості 54,6% сибсів, які виховуються в тих же несприятливих умовах, не виявляють ознак дезадаптації. Тому він вважає, що схильність до патологічного формування особистості деякою мірою зумовлена неспроможністю до подолання важкої ситуації у зв'язку з неповноцінністю нервової системи різного походження. Аналогічної думки про роль біологічного ґрунту в психічній декомпенсації під впливом навколишніх факторів дотримуються й інші дослідники (Трифонов О.А., Лебединська К.С., Ковалев В.В.).

Основним критерієм віднесення підлітків до групи афективно збудливих служить перевага в їхньому психічному стані збудливості, роздратування, схильності до агресивності, підвищеної конфліктності, постійної готовності до скандалів і бійки, нерідко - некерованої поведінки в стані афективних вибухів.

Обмеження і заборона, які виходять від учителів і вихователів, викликають у підлітків ще більш різке агресивне протистояння. Таким чином формується ситуаційне зачароване коло, яке посилює шкільну дезадаптацію цих підлітків.

Також слід зазначити, що в 3-4 класах у багатьох із них спостерігається підвищений інтерес до деяких шкільних предметів, потяг до нешкільних гуртків, однак зі вступом у пубертатний період прояви вираженої афективної збудливості призводять до декомпенсації стану.

Особистісна незрілість у таких дітей полягає в переважанні ігрових інтересів, невираженості реакцій на неуспіх за гіпертрофованості реакцій на успіх. У половині випадків завищена самооцінка збігається з рівнем домагань. У другій половині підлітків характер самооцінки нестійкий і легко змінюється залежно від ситуації. Легко виникає відмова від вирішування завдань, наявна слабкість функцій самоконтролю і саморегулювання: «вирішення конфліктної ситуації виконується шляхом виходу з неї».

Дослідження психіки підтвердило також правильність клінічних спостережень про роль навіювання – як у легкості засвоєння асоціальних установок у цілому, так і в формуванні розгальмованості схильностей. Епізоди вживання алкоголю і наркотиків, схильність до втеч і волоцюжництва базувались спочатку на грі і тільки пізніше набули характеру більш стабільних утворів.

4. МЕДИКО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ ПОВЕДІНКИ.

До медико-педагогічної корекції належать медичні методи профілактики і лікування, педагогічні методи виховання та навчання, психологічна корекція і реабілітація. Основні зусилля мають охоплювати заходи, спрямовані на переключення біологічних бажань підлітка в інше життєве русло. Посилена рухова сила таких підлітків, з великою затратою фізичної енергії, а також установки цих підлітків на нездоровий спосіб життя, їхня несамостійність у школі у зв'язку з недостатністю пізнавальної діяльності ставлять питання про доцільність їх більш раннього працевлаштування. Направленість підвищеної

афективної збудженості в соціально-прийнятні форми діяльності можлива за активного бажання цих підлітків займатися різними видами спорту, де є елементи боротьби. Змагання переключають сильний афект у плюсову соціальну діяльність. Але для цих підлітків необхідна і медикаментозна терапія препаратами, які знижують афективну збудливість.

Підлітки з порушеннями поведінки потребують кваліфікованої допомоги - медичної, психолого-педагогічної, психотерапевтичної. Найкращі наслідки дає комплексний, тривалий підхід. На нашу думку, найбільш ефективною є «системна «сімейна психотерапія» (В.Сатир, М. Сільвіні-Палацолі, О. Мінухін та ін.). Системна сімейна психотерапія – це комплекс психотерапевтичних прийомів та методів, спрямованих на корекцію і лікування пацієнта в сім'ї та за допомогою сім'ї, а також на оптимізацію сімейних стосунків. У ролі клієнта або пацієнта виступає не індивід, у якого є ті чи інші порушення, а вся його сім'я. За даними різних авторів, як вітчизняних, так і зарубіжних, є кілька критеріїв для призначення системної сімейної психотерапії:

1. Деякі нервово-психічні хвороби, пов'язані, за даними масових обстежень та клінічних спостережень, із порушеннями в сімейній системі. Серед таких хвороб найчастіше згадуються неврози, алкоголізм, декомпенсації психопатій і психопатичного розвитку, суїциди, порушення статевої функції, психосоматичні хвороби, наркоманія, навіть психози й епілепсія.
2. Наявність різних порушень у сім'ї. Це і гострі сімейні конфлікти, і масивні порушення комунікації. Порушення правил сімейного життя, неправильне сімейне виховання.
3. Необхідність корекції ставлення членів сім'ї до хворого члена родини та його хвороби. Сюди можуть входити почуття провини, агресії до хворого, допомога членам сім'ї, в тому, щоб пережити стресові стани, викликані спробою самогубства, психічним захворюванням, розлученням, смертю та ін.
4. Звертання членів родини по допомогу.
5. Взаємозв'язок хвороб у членів родини.

Виховання людини - багатогранний процес. Але одна грань у цьому процесі визначальна: виховання почуттів і душі дитини. Хороша людина одразу не народжується, її треба виховувати. Дитинство - найважливіший період людського життя: справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, як минуло дитинство, хто вів за руку в дитячі роки, що ввійшло в її розум і серце з навколишнього світу, - від цього багато залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк.

Щоб виховати дитину, батькам потрібно бути головним прикладом для неї. Учені проаналізували, що 38,9% дітей нічого не знають про своїх батьків, 37% відмовилися відповідати, в 0,9% це питання викликало розгубленість, для 3,5% батьки не є ідеалами, для 0,9% є зовсім інші люди, 1,8% дітей відповіли, що їхнім батькам притаманні чесність, порядність, доброта, людяність і вони є для них ідеалом, 0,8% ідеалом вважають Ісуса Христа. Спираючись на одержані дані, можна стверджувати, що проблема духовних інтересів сучасної української сім'ї потребує глибокого вивчення, оскільки духовні інтереси зумовлюються об'єктивним станом суспільства, а також суб'єктивними якостями особистості. Важливо, щоб духовні цінності та ідеали не були відірваними від реального життя суспільства і водночас ставили конкретні завдання щодо вдосконалення як окремої особи, так і суспільства в цілому.